

Tilburg University

Zijn Cobbenhagen's ideeën opnieuw aktueel?

Kolnaar, A.H.J.J.; Meulendijks, P.J.F.G.

Publication date:
1995

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Kolnaar, A. H. J. J., & Meulendijks, P. J. F. G. (1995). *Zijn Cobbenhagen's ideeën opnieuw aktueel?* (Research memorandum / Tilburg University, Faculty of Economics and Business Administration; Vol. FEW 701). Unknown Publisher.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Zijn Cobbenhagen's ideeën opnieuw aktueel?

door Ad H.J.J. Kolnaar en Pieter J.F.G. Meulendijks¹

O: Inleiding²

Nadat in de jaren tachtig en de beginjaren negentig het pleidooi voor een geringere invloed van de politiek en de overheid op de economie steeds meer terrein heeft gewonnen, klinkt de roep naar een grotere rol voor de overheid de laatste tijd weer luider. De afgelopen paar jaren is de leidende gedachte dat de overheid zich tot een aantal kerntaken diende te beperken gemeengoed geworden.³ Dit ging en gaat nog steeds gepaard met pleidooien voor privatisering i.c. forse bezuinigingen van de overheid, deregulering en flexibilisering van de markt. Op 11 januari van dit jaar maakt het NRC melding van F. van Waarden's oratie voor de Rijksuniversiteit van Utrecht, waarin naar voren wordt gebracht dat 'veel van de door het huidige kabinet voorgestelde maatregelen om grote delen van de Nederlandse economie vrij te maken kortzichtig en gevaarlijk zijn.⁴ De beleidstheorie die erachter zit, is een klinkklare mythe. Degenen die de georganiseerde economie willen afschaffen worden niet gekweld door enige kennis van het verleden, maar ze zullen door de rauwheid van het kapitalisme worden ingehaald'. De Nederlandse open economie, die zich kenmerkt door 'coöperatieve concurrentie' ofwel 'flexibele rigiditeiten', waarbij de werking van markten in hoge mate wordt bepaald door samenwerking, overleg en coördinatie, doet het goed en dankt dit juist aan voorzieningen die de concurrentie ordenen en matigen, maar niet wegnemen. Aldus, vat Van Waarden zijn intree-rede samen in het 18 januari-nummer van het ESB.⁵

Een eveneens recent geluid in het NRC van 12 juni j.l. van de Strategische Beraadsgroep van het C.D.A., heeft het over 'een sterke overheid, die nodig is bij de moderne oriëntatie op de markt. De markt is een middel tot optimale economische creativiteit en dynamiek, maar kan leiden tot

¹De auteurs zijn beiden verbonden aan de vakgroep Algemene Economie van de Faculteit Economische Wetenschappen, Katholieke Universiteit Brabant.

Zij danken Dr. H.A. Keuzenkamp, Prof.Drs. R.F.M. Lubbers en Prof. Dr. A.A.J. Smulders voor hun commentaar op eerdere versies

²Een gewijzigde (Engelse) versie van dit artikel zal in een reeks van boeken over de geschiedenis van het economisch denken in de periode 1850-1950 verschijnen in het kader van een project dat onder leiding staat van Warren J. Samuels, Michigan, USA. Het bijzondere van deze reeks is dat de aandacht uitgaat naar economen die, hoewel niet gecanoniseerd door middel van vermelding in de bekende internationale handboeken, toch een intellectueel interessante bijdrage hebben geleverd, niet alleen aan de economische theorievorming, maar ook aan toepassing van inzichten en de praktijk van de economische politiek. De reeks wordt opgezet in opdracht van Edward Elgar Publishing Limited/Publishing Company, Aldershot England/Brookfield USA

³Zie o.m. F.W. Rutten, Zeven kabinetten wijzer; De nieuwe zakelijkheid bij het economisch beleid, Wolters Noordhoff, Groningen, 1993

⁴Oratie: minder regelgeving gevaarlijk, NRC Handelsblad, 11-1-95

⁵F. van Waarden, Breekt Nederland zijn dijken door?, ESB 18-1-1995, pp.52-57

uitbuiting, uitsluiting en onherstelbare schade aan het milieu.⁶ Daarom is ordening nodig. Die ordening moet van de overheid worden geëist. Vooral internationaal wordt het bereiken van de aanvaardbare marktwerking bedreigd door het ontbreken van instrumenten tot ordening. Een overheid is nodig om in vrijheid te kunnen samenleven.' Deze opvatting kenmerkt volgens de voorzitter van genoemde beraadsgroep de positionering van het C.D.A. ten opzichte van het liberalisme en de sociaal-democratie die 'deze samenhang in onvoldoende mate, of niet herkennen. De overheid heeft ook in de toekomst de functie te voorkomen dat de verhoudingen in de samenleving niet uitsluitend door macht worden bepaald en dat wellicht temeer nu zoveel zaken aan de markt worden toevertrouwd'.

Als we thans 60 jaar teruggaan in de sociaal-economische geschiedenis vinden we, in schrille tegenstelling tot de huidige tijd, de west-Europese samenleving m.n. de Nederlandse geconfronteerd met een deerlijk aangetast sociaal-economisch bestel van de jaren dertig. Ook toen was het orderingsdebat in volle gang, maar begrijpelijkerwijs ging het er wel heviger aan toe dan nu het geval is, immers: 'Binnen de feitelijke, in vier grote segmenten verdeelde Nederlandse samenleving stonden de liberale, zindelijke burgerheren en de orthodox-christelijke mannenbroeders op voorhand afwijzend tegenover de revolutionair aandoende idealen van de taaie rode rakkers en de representanten van het rijke, roomse leven. Bovendien liepen de orderingsdenkbeelden van de laatste twee groeperingen -ondanks de aan het corporatisme tegemoet komende ideeën van het Plan van de Arbeid (1935)- verre van parallel en bestond er een aan beide kanten internationaal gevoede tegenstelling tussen socialisme en katholicisme'. 'Dat vrije concurrentie niet meer als centraal orderingsmechanisme kon fungeren, was al in de vroege jaren dertig een communis opinio'. 'Ook al had de overheidsinmenging op korte termijn weinig succes, zij heeft de geesten rijper gemaakt voor de geleide economie en principiële ordening van na de oorlog'.⁷

Om de invloed van de Tilburgse beginselen op de nationale gedachtenvorming over Nederland in crisistijd te verhogen werd het Maandschrift Economie in 1935 opgericht en verscheen het eerste nummer in oktober van hetzelfde jaar.⁸ Vanaf de oprichting tot en met de Tweede Wereldoorlog werd in meer dan een derde van alle artikelen aandacht gewijd aan de maatschappelijke herordening en haar politieke implicaties. De geschriften van een van de belangrijkste initiatiefnemers en redacteuren van het maandschrift, de econoom Prof. Dr. M.J.H. Cobbenhagen, hadden een belangrijk aandeel daarin.

Dit artikel beoogt een bijdrage te leveren aan de beantwoording van de vraag in hoeverre Cobbenhagen's ideeën opnieuw actueel zijn in de recente orderingsdebatten.

Na een korte biografische schets, wordt in paragraaf II ingegaan op Cobbenhagen's (politiek-)economische denkbeelden en hun (historische) achtergrond. Paragraaf III is gewijd aan Cobben-

⁶CDA'er Andriessen houdt pleidooi voor sterke overheid, NRC Handelsblad, 12-6-1995

⁷Citaten uit Hans Bornevasser's studie 'Katholieke Hogeschool Tilburg; Deel I' in Pieter J.F.G. Meulendijks, Cobbenhagen c.s. en het Maandschrift Economie; 60 jaren geleden, Maandschrift Economie, Jaargang 59, no 1, 1995 pp. 1-4

⁸Dit jaar bestaat het Maandschrift Economie dus 60 jaar. Aan het begin van het achtste academische bestaansjaar van de 'Rooms-Katholieke Handelshoogeschool' kwam het eerste (oktober-1935)nummer van het maandschrift uit. Tot en met jaargang 42 was de redactie uitsluitend samengesteld uit Tilburgse hoogleraren. Met ingang van het kalenderjaar 1979 bestaat de redactieraad uit vertegenwoordigers van alle Nederlandse en enkele Belgische economische faculteiten. Dit laatste is, op een enkele uitzondering na, nog steeds het geval, maar de layout en de verschijningsfrequentie van het maandschrift zijn in de loop der tijd veranderd.

hagen's beïnvloeding door respectievelijk invloed op de economische theorie en de politieke praktijk. Eindconclusies worden getrokken in paragraaf IV. Het artikel wordt afgesloten met een overzicht van geraadpleegde literatuur waarnaar korthedshalve op slechts summiere wijze in de hoofdtekst wordt verwezen. Bovendien is er een appendix met een herziene versie van Cobbenhagen's bibliografie aan toegevoegd.

I: Biografische schets⁹

Martinus Joseph Hubertus Cobbenhagen werd op 10 september 1893 te Gulpen als zoon van een kaarsenfabrikant geboren. In de periode 1905-1913 was hij leerling aan het seminarie van Rolduc, waar hij zijn gymnasiale opleiding ontving. Hier rijpte ook zijn roeping tot het priesterschap en werd de grondslag gelegd voor zijn denken over economie en ethiek. Als diaken werd hij op 16 november 1916 benoemd tot godsdienstleraar te Rolduc. Op 24 maart 1917 werd hij tot priester gewijd. In hetzelfde jaar werd hij naar Rotterdam gezonden om aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool (nu Erasmus Universiteit Rotterdam) zijn studie in de economische wetenschappen te beginnen. In 1921 sloot hij zijn studie te Rotterdam (voorlopig) met een doctoraal examen af en keerde naar Rolduc terug, waar hij leraar handelswetenschappen en economie werd aan de toenmalige Hogere Handelsschool. In 1924 werd hij met de leiding van deze school belast. Hij had zitting in verscheidene staatsexamencommissies; diensgevolge had hij een belangrijk aandeel in het vaststellen van de desbetreffende opleidingseisen. In 1927 promoveerde hij in Rotterdam aan de NHH tot doctor in de economische wetenschappen op het proefschrift 'De verantwoordelijkheid in de onderneming'. Promotor was zijn vroegere leermeester Prof. Mr. F. de Vries. In 1926 had hij reeds een handleiding geschreven die als blauwdruk fungeerde voor de inrichting van het onderwijs aan de in 1927 te Tilburg opgerichte Roomsche Katholieke Handelshoogeschool (thans Katholieke Universiteit Brabant geheten). In ditzelfde jaar werd hij benoemd tot hoogleraar in de algemene leer en geschiedenis van de economie. Tijdens de gehele periode dat hij hoogleraar was te Tilburg, van 1927 tot 1954, drukte hij een sterk stempel op de opleiding aldaar en gaf haar een eigen gezicht. Als een van de belangrijkste grondleggers van de huidige Katholieke Universiteit Brabant, heeft Cobbenhagen, als een der eersten in Nederland, de opvatting gepostuleerd dat economiebeoefening en ethiek bij elkaar horen. Dit hield voor hem concreet in: economiebeoefening op katholieke grondslag. Dit besef geldt als fundament van de KUB-traditie.¹⁰ Hij was de eerste in Nederland die een leerstoel had op het gebied van de verbinding van economie en ethiek. Veel wetenschappelijke publicaties van hem, gericht op het nederlandsstalig gebied, verschenen in het Maandschrift Economie waarvan het eerste nummer, mede op zijn initiatief, in oktober 1935 werd uitgegeven.

Naast zijn hoogleraarsambt vervulde Cobbenhagen nog vele maatschappelijke bestuurs- en adviseursfuncties m.n. drie maal als Rector Magnificus van de Tilburgse Hogeschool.

Voor zijn maatschappelijke en wetenschappelijke verdiensten ontving hij diverse hoge kerkelijke en wereldlijke onderscheidingen.

Cobbenhagen overleed te Tilburg op 10 februari 1954 ten gevolge van een hartaanval.

⁹ Claassen (3) en Smulders (13)

¹⁰Verskillende commentatoren op eerdere versies van dit artikel vragen zich af of economiebeoefening op katholieke grondslag heden ten dage nog wel als fundament van de KUB-traditie beschouwd kan worden. Tot in de late jaren zestig bestond hierover weinig twijfel. Sindsdien werd het bij vlagen onderwerp van informele, maar ook formele discussies, voor het laatst in de midden jaren tachtig. Daarna is de storm gaan liggen.

II: Hoofdelementen van Cobbenhagen's (politiek-)economische denkbeelden en hun (historische) achtergrond ¹¹

Zoals hierboven al is aangegeven, heeft Cobbenhagen, als een van de eersten in Nederland, gewezen op het belang van ethische vragen binnen de economische wetenschap. In Nederland, maar ook elders, overheerste in de jaren '20 en '30 de opvatting van de waardevrijheid der wetenschap. Ook de economen waren deze mening toegedaan. Economen moesten zich alleen bemoeien met zuivere theorievorming en daarbij was geen plaats voor ethische of politieke kwesties. Economische theorie en economische politiek waren totaal gescheiden. Cobbenhagen was een andere mening toegedaan. In de jaren twintig ging zijn aandacht vooral uit naar de bedrijfsorganisatie, terwijl in de jaren dertig het probleem van 'maatschappelijke ordening' dominant op de voorgrond trad. Dullaart's beschouwing¹² over Cobbenhagen onder de noemer 'Van bedrijfsorganisatie naar maatschappelijke ordening' gaat over de jaren twintig die tot het besef hadden geleid 'dat er een nieuwe organisatie van het economisch verkeer moest komen, dat daarin de remedie voor de kwalen des tijds gelegen zou zijn. Over de juiste organisatie blijven weliswaar meningsverschillen heersen, maar in de jaren dertig wordt het mogelijk geacht over deze geschillen heen te stappen. Crises beproeven dogma's: onverwachte, catastrofale gebeurtenissen maken oude doeleinden illusoir, oude middelen onbruikbaar of verklaren oude beginselen uit de tijd. De jaren dertig vormen geen uitzondering: socialistische voormannen schuiven socialisatie voorlopig naar de achtergrond, Cobbenhagen als representant der katholieken zwijgt nagenoeg over bedrijfsorganisatie en de markteconoom De Vries wijzigt zijn mening radicaal. Allen betogen in de jaren dertig de noodzaak van ordening. Ordening is de bewuste leiding naar een doel. Wie de samenleving wil ordenen, zal derhalve een doel van de samenleving vooropstellen. Welk doel?'¹³ Hiervoor wordt de samenvattende term 'het algemeen belang' gebezigd 'om daarmee aan te geven, dat hen nog niet voor de geest staat, welke vulling adequaat geacht moet worden alswel om ruimte te houden voor wisselende concrete doeleinden in wisselende omstandigheden'. De Vries, Cobben-

¹¹ De econome Cobbenhagen (1), Claassen (3) en Dullaart (5)

¹² Dullaart (5)

¹³De lagere prioriteit die de socialistische voormannen toekenden aan de 'socialisatie'-gedachte had ongetwijfeld ook te maken met de 'verloren' revolutie van 1918. Men moest dus wel op zoek gaan naar minder geprononceerde vormen van socialisme.

De meer algemene aandacht voor het probleem van 'maatschappelijke ordening' in de jaren dertig is zonder twijfel gestimuleerd door de zienswijze op het kapitalisme i.c. de markteconomie van de rooms-katholieke kerk zoals die is verwoord in de encycliek 'Quadragesimo Anno' van paus Pius XI uit 1931, veertig jaar na het verschijnen van de encycliek 'Rerum Novarum' uit 1891 van paus Leo XIII. Uiteraard geldt dit in het bijzonder voor de katholieke priester/econome Cobbenhagen. In M.M.G. Fase's recentie 'Katholiek kapitalisme' in het NRC Handelsblad van 4-3-1995 van M. Novak's boek 'The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism (The Free Press/Macmillan 1993)' worden beide encyclieken (toen), tesamen met 'Centesimus Annus' uit 1991 van Paus Johannes Paulus II (nu) van grote betekenis geacht voor het denken over de sociale en economische orde en de principiële afwijzing van het socialisme en communisme. Deze 'drie grote encyclieken' benadrukken de grote waarde van persoonlijke creativiteit, individuele inspanning en maatschappelijke verantwoordelijkheid met daarin begrepen 'het bekende subsidiariteitsbeginsel'. Zoals we nog zullen zien, zijn Cobbenhagen's orderingsgedachten sterk door deze ideeën geïnspireerd

hagen e.a. willen de bepaling van concrete doeleinden toevertrouwen aan de overheid.¹⁴ Beiden 'spreken er later van dat zij de ruimte tussen overheid en enkeling willen laten opvullen door organen van functionele decentralisatie'.¹⁵

II.A: Cobbenhagen over object en methode van de economische wetenschap

De economiebeoefening van Cobbenhagen staat in de neo-thomistische scholastieke traditie, met name in zwang binnen de katholieke kerk. Hij ziet als zijn hoofdtaak de uitbouw van de katholieke wetenschapsbeoefening. Een samenleving moet worden ingericht op basis van wetenschappelijke inzichten en op moreel besef, bevestigd door sociale rechtvaardigheid en liefde¹⁶. Dit ideaal met behulp van ook de economiebeoefening gestalte geven is de drijfveer achter zijn werk. De opdracht die hij zich hierbij stelde is eerst en vooral aan te geven hoe de verhouding tussen de wetenschappen in het algemeen en economie in het bijzonder moet worden gezien en hoe moreel besef en sociale rechtvaardigheid hierin een plaats kunnen krijgen.

II.A.1: Economische wetmatigheid, economische mogelijkheid en zedelijke eisen

Een belangrijk element in Cobbenhagen's wetenschapsleer en vervolgens in zijn wetenschapsbeoefening is zijn visie op de verhouding tussen natuurwetenschap, economie en (sociale) ethica. Zij onderscheiden zich door verschillende formele objecten. Daaruit vloeien ook verschillen in methode voort. Maar het onderscheiden van kenobjecten mag niet ontaarden in het scheiden van de wetenschappen. Het gemeenschappelijke is het aan het licht brengen van de waarheid en de zo vergaarde kennis in dienst te stellen van wat zou behoren te zijn.

Tussen natuurwetenschap en economie bestaat gegeven de aard van het kenobject een verschil dat met name tot uitdrukking komt in de kracht van de bloot te leggen samenhangen. Deze zijn voor de natuurwetenschappen in hoge mate natuurlijk bepaald. Er zijn wetten waaraan de dingen onderworpen zijn.

Economische wetmatigheden (Cobbenhagen spreekt van wettelijkheden) bestaan evenzeer, zij het steeds in het kader van de gerichtheid op het economische doel. 'Economische wetten zijn noodzakelijkheidsoordelen (opgelegd door regelmaat in het economisch proces) over samenhangen van doel en middel op het gebied van het welvaartsstreven'. Een natuurwet heeft derhalve een absolute werking, een economische wet niet. Omdat de samenhang in het kader van de gerichtheid op het doel er zijn kan of niet zijn kan, heeft de economische wetmatigheid een relatieve geldingskracht. Mens en overheid kunnen dan ook tot op zekere hoogte ingrijpen in het verloop van het economisch proces, omdat de mens met zijn verstand en vrije wil een rol speelt. Juist door die grotere spelingsvrijheid is het in beginsel mogelijk in de economische politiek en in het economische handelen met ethische eisen rekening te houden. Is er in de natuur een uiteindelijk gegeven inwendige orde, de economie wordt geconfronteerd met een inwendige orde (regelmaat in het verloop van het economisch proces), die, zoals betoogd, niet van nature gegeven is -want afgeleid van de noodzaak de middelen rationeel op het economisch doel te richten- en die meer vrijheidsgraden en daardoor keuzemogelijkheden bezit. Daarnaast kan de overheid de uitwendige orde oftewel de economische organisatievorm van de maatschappij, het typische kader waarbinnen het

¹⁴Cobbenhagen zal zeer zeker gedacht hebben aan het 'bonum commune' van Thomas van Aquino. In Aquino's tijd stonden kerk en samenleving nog op één 'zedelijke' lijn. Daarvoor komen in Cobbenhagen's tijd kerkelijk en wereldlijk gezag in de plaats met een 'democratisch' gekozen regering als uitgangspunt

¹⁵ Zie ook Corporatisme in Nederland (4)

¹⁶ Smulders (13) pp. 185

economisch proces verloopt, beïnvloeden, weliswaar ook hier met inachtneming van de grens gesteld door de eis van economische doelmatigheid.

Samenvattend: economische wetten zijn ingebed in economische mogelijkheden en de mogelijkheden zijn ruimer dan in de natuurlijke orde.

De verhouding tussen economie en zedenleer, ethica, wordt in Cobbenhagen's visie gedomineerd door zijn (scholastische) overtuiging dat de rede de zin en het doel van de schepping kan achterhalen. Dan is er niet alleen een zedenwetenschap, die het zijn bestudeert, maar evenzeer een zedenwetenschap in de zin van moraalfilosofie, de normatieve zedenleer. Normatieve wetenschap is voor hem dus geen innerlijke tegenstrijdigheid: het normatieve is via de rede kenbaar en daarnaast 'uit evangelie en overlevering'.

Het formele object van de economie is te onderscheiden van dat van de zedenleer. De economie staat in het teken van het economisch welvaartsdoel, de ethica in dat van het uiteindelijke, volledige en laatste menselijke levensdoel. Maar deze logische onderscheiding is geen werkelijke scheiding.

Het gevolg is dat zo gauw de economie tot toegepaste wetenschap wordt (van 'light bearing science' tot 'fruit bearing science' in de termen van Pigou) de ethica dominant dient te zijn. De economie is, ook volgens Marshall, de dienaar, de ethica de meesteres: 'economics is the handmaid of ethics'.¹⁷ De economie bepaalt niet de normen, kan in die zin waarde-vrij zijn. De normen komen van de ethica, maar daar evenzeer langs de weg van de wetenschappelijke analyse. Cobbenhagen brengt aldus in de waarden en normen een (organische) samenhang ofwel een hiërarchie aan. Deze dienaar-meesteres-relatie impliceert niet dat de ethica al bij voorbaat de uitkomsten van de economische analyse en toepassing vastlegt. Economie is geen onderdeel van de ethica maar kent een zelfstandig wetenschapsgebied. De invloeden van de scholastiek en van O. von Nell-Breuning ('ghost-writer' van de Encycliek Quadragesimo Anno, 1931) zijn hier duidelijk herkenbaar. Ondanks het veelal abstracte karakter van ethische normen, moeten zij in praktijk gebracht kunnen worden. Juist daarom vergt de concrete invulling ervan in het dagelijks bestaan de zelfstandige hulp van de economische analyse en de op grond daarvan te duiden economische mogelijkheden. Maar op beslissende momenten moet de economische praktijk wijken: als bijvoorbeeld op grond van de zedelijke, morele dimensie enige vorm van medezeggenschap van werknemers in bedrijven noodzakelijk is, dan is minder aan de orde wat de eventuele economische gevolgen hiervan zouden kunnen zijn. Die gevolgen moeten, gegeven de hiërarchie der waarden, worden geaccepteerd.¹⁸

De centrale probleemstelling in het werk van Cobbenhagen is met dit alles het opsporen van de organische i.c. de hiërarchische samenhang tussen de economische en de zedelijke orde.¹⁹ Cobbenhagen streefde er toch vooral naar de morele aspecten te toetsen bij zowel de economische organisatievormen als bij de uitkomsten van het economische proces in het algemeen. Hoewel hier sprake is van een hiërarchie der waarden (i.t.t. de idee van de 'invisible hand'), beijverde hij zich tegelijkertijd om economie als wetenschap serieus te nemen.

II.A..2: Grondslagen en motieven van het economisch handelen

Cobbenhagen's dies-rede in 1945²⁰ gaat over de grondslagen en motieven van het economisch handelen. Hij rechtvaardigt dit thema met het argument dat beide onderwerpen in de economische

¹⁷(1) pp. 160

¹⁸ Proefschrift 'De verantwoordelijkheid in de onderneming' (1) pp.53-142

¹⁹ Smulders (13)

²⁰ (1) pp. 162-190

wetenschap een eerste plaats innemen en als uitgangspunt dienen bij de opbouw van theorieën en stelsels, die het maatschappelijk welvaartsstreven pogen te verklaren of te hervormen. Zij gelden zowel voor de economie als zuivere verklaringstheorie van de economische werkelijkheid als voor deze als toegepaste wetenschap in de theorie der economisch-politieke stelsels.

Cobbenhagen constateert dat er sinds de jaren dertig grote twijfel is gerezen aan de fundamenten waarop de economische theorie gedurende vele jaren was gebaseerd.

In de eerste plaats is er de grote schok van buitenaf geweest die de ontdekking met zich meebracht, dat de economische theorie niet in staat was belangrijke verschijnselen van de economische werkelijkheid te verklaren. Een prijsvorming, die de theorie niet meer verklaren kon, een hardnekkige werkloosheid, die niet paste in het systeem, duurzame afwijkingen van economische evenwichtsposities, welke in de geldende theorie onlogisch waren, werden aanleiding tot twijfel en zelfs verwerping van sommige uitgangspunten.

In de tweede plaats was er nog een oorzaak van buitenaf, namelijk het streven naar een ander economisch-politiek stelsel, waarvoor in de bestaande economische theorie geen bevredigende grondslagen worden gevonden. Met andere woorden, de theoretische economie was bezig, ook van binnenaf, de uitgangspunten van haar denken, de funderingen van het systeem en de vooronderstelde motieven van handelen in twijfel te trekken en zelfs voor een deel als onbruikbaar te verwerpen.

Een theoretisch-economisch systeem is gebaseerd op een aantal veronderstellingen en beantwoordt, volgens Cobbenhagen, aan een bepaald type van maatschappelijk-economische organisatievormen. Ieder type en de daarmee corresponderende theorie kenmerken zich o.m. door haar grondslagen en motieven van economisch handelen.

Als grondslagen van een type van maatschappelijke organisatievormen ziet Cobbenhagen niet alleen de doelstellingen die uitgesproken liggen in de organisatie van het type, maar tevens de voorwaarden, welke de weg erheen omgeven. De theorie dient over de voorwaarden duidelijkheid te verschaffen. Deze voorwaarden zijn niet van specifiek-economische aard en haar aanvaarding als grondslag berust niet uitsluitend op economische redenen. 'De hoofdredenen zijn zeker elders te zoeken, in de ethiek, in het recht, in de traditie. Zij vertegenwoordigen als regel waarden, welke de maatschappij, die deze voorwaarden vormde en aanhield, niet op zuiver economische doelmatigheidsgronden wenst prijs te geven'.

Zijn de grondslagen, met name wat de voorwaarden betreft, niet van specifiek economische aard, de 'motieven' zijn dat wel volgens Cobbenhagen. Onder economische motieven verstaat hij 'de beweegredenen van het economisch handelen, de beweegredenen dus, die de keuze bepalen, welke tussen de verschillende mogelijkheden moet worden gedaan in verband met de schaarste van middelen, die het onmogelijk doet zijn tegelijk alle mogelijkheden te verwerklijken'. Cobbenhagen spreekt hier opzettelijk in het meervoud omdat volgens hem de vraag nog open is of alleen van het eenvormige 'economisch motief' kan worden gesproken, waardoor een voorbarige en niet gerechtvaardigde vereenzelviging plaats heeft van beweegredenen. Het kan namelijk zijn dat men door de aanwezigheid van één dominante beweegreden in een bepaald type maatschappelijke organisatievorm de andere, minder dominante, motieven binnen dat type ten onrechte heeft verwaarloosd. Bovendien is het mogelijk dat 'de economische motivering in andere typen meer gedifferentieerd is geworden, doordat verschillende economische motieven naast en door elkaar optreden, zoals dat in de economische tussenvormen of gemengde vormen zeker het geval zou kunnen zijn'.

Naast economische motieven, waarop de economische theorie zich richt, bestaan er ook niet-economische motiveringen van handelen die in de economische praktijk uiteraard een rol spelen.

Vervolgens dient er een onderscheid gemaakt te worden tussen de motieven en 'het economisch beginsel: d.i. de economische regel of norm van handelen'. De beweegreden of het motief, d.i. de reden, die mij beweegt de economische handeling te stellen heeft wel invloed op de omstandigheden van de economische handelswijze, maar niet op 'het aangelegd zijn, gericht zijn op een kwantitatief meetbaar waarde-overschot'. 'Men kan het economisch beginsel aldus formuleren:

handel steeds zo, dat de opbrengst een waarde-overschot boven de offers belooft'.

Cobbenhagen verduidelijkt het verschil tussen economisch beginsel en economisch motief met behulp van de wijgerige onderscheiding in 'finis operis' en 'finis operantis' als 'het objectieve doel of natuur van de handeling en de subjectieve bedoeling van degene die de handeling stelt'.

Het geval van het 'Stimulus ipsum opus', waarbij de daad, het werk op zichzelf, het 'finis operis', ook de volledige beweegredenen van de daad is, het 'finis operantis', zal zich zelden kunnen voordoen, omdat de intrinsieke en feitelijke gevolgen van de daad 'ex ante' onvoldoende bekend kunnen zijn vanwege zaken als onzekerheid, risico, verwachtingen en de meer of minder grote waarschijnlijkheid van de resultaten. Daarom verwerpt Cobbenhagen de figuur van de alwetende 'homo oeconomicus' in de economische theorie alwaar het economisch handelingsbeginsel en economisch motief met elkaar vereenzelvigd worden en waarbij de met onfeilbaarheid en volledige zekerheid omgeven voordeel-brengende daad de enige beweegredenen is.

De moderne economie redeneert niet meer alleen 'ex post' maar steeds meer 'ex ante', waardoor de veronderstellingen wat dichter bij de werkelijkheid worden gebracht. Wanneer, aldus, in werkelijkheid het economisch beginsel van de voordeel-brengende daad niet de enige en voldoende verklarende beweegredenen kan zijn, dan moeten er beweegredenen daarbuiten worden gezocht, in datgene, wat de handelende persoon subjectief tot zijn optreden beweegt. Alvorens te onderzoeken welke die beweegredenen zijn, stelt Cobbenhagen vast dat het niet de taak van de economie is, om de motieven van het economisch handelen psychologisch of ethisch te onderzoeken en te beoordelen. 'Doch daarmee is niet gezegd, dat de kennis der motieven voor de verklaring van de economische werkelijkheid, welke de theorie beoogt, geen betekenis zou hebben'.

Bij het onderzoek van de motieven, die tot het stellen van bepaalde economische handelingen leiden, hanteert Cobbenhagen de moderne analytische beschouwingwijze van die tijd. Volgens hem ging men in de oudere economie meer uit van het achteraf verkregen resultaat en met deze 'ex post' verkregen kennis poogde men een syllogistische opzet van de voorbereiding van het reeds gekende resultaat te ontwerpen. 'Wanneer aan de regels der abstractie geen al te groot geweld werd aangedaan, werd aldus wel een logische verklaring van het economisch proces gegeven, maar zonder garantie, dat het ook de werkelijke verklaring was. Het was een verklaring van deze soort: als de economisch handelende persoon vooruit alles geweten had, wat we achterna weten en zeer sterk was in de logica, welke weg zou hij dan gegaan zijn? De moderne economische beschouwingen gaan meer een andere weg, 'ex ante' genoemd; de weg, waarbij de opvolgende stadia, welke de economisch handelende persoon doormaakt, worden geanalyseerd en waar men zich rekenschap geeft, dat elk economisch overwogen besluit, dat in een daad -één van de lange serie van opvolgende daden, die het economisch proces vormen- wordt omgezet, meer dan één uitwerking kan hebben, die tevoren niet zuiver te bepalen is, zodat met verschillende mogelijkheden en dus met onzekerheid en risico in de redenering moet worden rekening gehouden'.

Cobbenhagen concludeert dat het motief het wezen van een economische handeling weliswaar niet beïnvloedt, 'maar het heeft wel invloed op de frequentie, de omvang en soms de concrete vorm, waarin een dergelijke handeling wordt gesteld'. Daarmee is de kennis van de motieven van het economisch handelen niet alleen van belang 'voor de verklaringstheorie van de economische werkelijkheid, maar tevens voor de economische politiek, die, wanneer ze haar maatregelen op efficiënte wijze wil kiezen, de reacties moet kennen, die mede worden bepaald door de motieven der economische subjecten'.

Als Cobbenhagen zich nader richt 'op een paar bepaalde grondslagen en motieven met het doel hun betekenis voor het economisch welvaartsproces te onderzoeken', noemt hij '*vrijheid en gebondenheid*' als de grondslagen, die het meest, in die tijd, in de belangstelling staan. 'Onder gebondenheid wordt dan verstaan de gebondenheid aan bewuste leiding van overheidswege, welke zich uit in een grote variatie van maatregelen van minder en meer ingrijpende aard'. Een veelomvattend en dus vaag begrip, zoals ook Cobbenhagen zelf vaststelt. Hij rechtvaardigt een

overheidsbeperking van het individuele en bedrijfshandelen omdat het individu of het bedrijf vooral zijn individuele belang respectievelijk bedrijfsbelang kent en niet in staat is het algemene belang voldoende te doorgronden. Van de overheid mag verwacht worden dat zij het algemene belang wel kent. Zij kunnen dus elkaar doorkruisen qua motief en daarmee qua resultaat. Hoe dan ook, de Nederlandse maatschappelijke organisatievorm rond 1945 wordt op basis van beide grondslagen door hem samenvattend beschreven als die waarbij sprake is van 'beperking van de beschikingsvrijheid over vermogens- en/of inkomensbestanddelen'.²¹

Om de dieper liggende en gedifferentieerde structurele oorzaken van crisisverschijnselen zoals die van de jaren dertig te corrigeren is een Keynesiaanse vraagstimulerende politiek niet voldoende, maar moet volgens Cobbenhagen aan de maatschappij een andere organisatievorm worden gegeven, door hem gekarakteriseerd met '*gebonden vrijheid*', '*decentralisatie*' en '*differentiatie*'. 'Zo alleen worden het proces der '*Vermassung*' tegengegaan, de persoonlijkheid en haar rechten gered en de rijke veelvormigheid der vrijheid herkrege en behouden, vruchten die ruimschoots opwegen tegen een mogelijke matiging in de omvang en het tempo der materiële productie'.

Zich in het bijzonder richtend op de motieven van het economisch handelen, vraagt Cobbenhagen zich opnieuw af wat de mensen beweegt tot economische handelingen ofwel 'tot handelingen, die gericht zijn op een kwantitatief meetbaar waarde-overschot, welke richting aan die handelingen haar specifieke, economische, aard geeft'. In navolging van Eucken, maakt hij eerst een onderscheid tussen 'het constante' en 'het veranderlijke of meervoudige' element in het menselijk economisch handelen. Het economisch principe, dus het gericht zijn op een kwantitatief meetbaar waarde-overschot, is daarbij 'het constante' element. 'Het veranderlijke of meervoudige' element is dan in de motieven te vinden, welke tot dit handelen bewegen. Hij acht deze onderscheiding evenwel te globaal voor de theoretische economie en stelt zijn '*functionele onderscheiding*' voor, omdat de functie, die mensen in de economische arbeidsverdeling innemen en in welk verband zij deze functie uitoefenen, van grote invloed is op hun economisch handelen. 'Hoewel de ondernemer, de arbeider, de spaarder, de belegger, de consument bij hun optreden economisch handelen, kunnen de motieven, die hen drijven, zeer verschillend zijn, niet alleen op grond van hun onderscheiden functies, maar tevens op grond van het institutionele kader, binnen hetwelk zij hun economische handelingen verrichten'.²² Dat betekent volgens Cobbenhagen o.m. dat 'wanneer in de toekomst nieuwe zelfstandige organen ener publiekrechtelijke organisatie (als een belichaming van ideeën over pluralisme en corporatisme) zullen worden geschapen, bekleed met economische bevoegdheden', er weer een nieuw aspect aan de economische motivering zal worden toegevoegd.

II.A.3: De denkvorm van de economische wetenschap

De wijsgerige opvattingen van Cobbenhagen brachten hem als gezegd tot een samenhangende visie op de natuurwetenschappen, de economie en de zedenleer. Zij zijn te onderscheiden op basis van hun formele kenobjecten. Maar zij staan niet los van elkaar. In de economie speelt de natuurlijke orde der dingen een rol. De economie hoeft de voor de afloop van het economisch proces belangrijke natuurwetenschappelijke wetten daarbij niet zelf te achterhalen. Zij zijn voor haar een gegeven. Hetzelfde is, waar in de economie ook mensen een rol spelen, het geval voor de psychologische en sociologische componenten in het economisch proces.

De economie zelf wordt niet geconfronteerd met 'ijzeren wetmatigheden' maar, zoals wij boven uiteen hebben gezet, met relatieve. Het onmiddellijke gevolg hiervan is, dat de positivistische natuurwetenschappelijke methode veel minder geëigend is voor de economie. Het positivisme verenigt het kenobject en mondt dan ook uit in een te eenzijdige theoriebeoefening.

De economie is, het moge na het voorgaande duidelijk zijn, in de bewoordingen van Cobbenhagen

²¹ (1) pp. 171 e.v.

²² (1) pp. 180

een *'tussen- of middenwetenschap'*, gesitueerd tussen de uitersten van de natuurwetenschappen enerzijds en de geesteswetenschappen en de (ook normatieve) zedenleer anderzijds.²³ Daarmee is het kenobject van de economie erg ruim. Als gevolg hiervan dienen de kwantitatieve en de kwalitatieve methodes beide aanwezig te zijn binnen de economiebeoefening. Kwantitatieve analyses dreigen te blijven steken in wat is. Fundamenteel voor een goede economiebeoefening is evenwel ook het kwalitatieve aspect: wat zou moeten of horen te zijn. Daarom dienen haar beoefenaars geschoold te zijn in kwantitatieve benaderingswijzen, maar zeker ook en misschien wel op de eerste plaats in de wijsbegeerte en de (christelijke) ethiek. Op deze basis werd het studieprogramma in Tilburg dan ook gegrondvest. Uit de door Cobbenhagen geschreven, reeds hiervoor gereleveerde, blauwdruk kwamen toen al twee hoofdgedachten naar voren :

1. De economische praktijk is maakbaar en doel van de economische theorie
2. Het normatieve is daarom onmisbaar

Kennis van ethische beginselen was voor de praktische toepassing van de theorie belangrijk. Voorkomen moest worden dat in de economische praktijk de theorie gewetenloos zou worden toegepast. Ook het gevaar dat men zich uitsluitend zou gaan richten op egoïstische en materialistische motieven om zo snel mogelijk zoveel mogelijk winst te maken moest door een ethische inbedding worden voorkomen. Cobbenhagen wilde geen vermenging van de economische theorie met levensbeschouwing en ethiek. De economie moest als wetenschappelijke theorie zuiver blijven, maar diende te worden aangevuld met ethiek. De kernvraag die volgens hem steeds moest worden gesteld luidde: „Is hetgeen economisch juist is, ook ethisch geoorloofd?" Het 'ethisch verantwoorde' was dus een randvoorwaarde om het 'economisch juiste' *in de praktijk* te brengen.

II.B: Het vraagstuk van de maatschappelijke ordening.

In vele artikelen is Cobbenhagen ingegaan op de problematiek van de economische en maatschappelijke orde. In die dagen werd deze discussie doorgaans nog gevoerd op basis van de twee uitersten van de vrije economie met privaat eigendom en volledige mededinging versus de centraal geleide economie: de uitersten van met andere woorden het liberalisme en het socialisme (dan wel communisme) in hun meest extreme vorm. De inspanningen van Cobbenhagen waren er op gericht, daarnaast een katholieke visie op de maatschappelijke orde te presenteren en in de praktijk te realiseren. Deze visie is rechtstreeks terug te voeren op de pauselijke encyclieken *Rerum Novarum*(1891) en *Quadragesimo Anno*(1931).

In 'Duurzaam herstel alleen mogelijk door ordening in productie en handel' (de titel is niet van Cobbenhagen maar behelst de stelling waarover hij gevraagd was te spreken) wordt vooral ingegaan op het liberale kapitalistische denken. In 'De economische probleemstelling in het socialisme' is de andere stroming aan de orde. De gemeenschappelijke inzichten en uitgangspunten waarop deze en andere artikelen zijn gebaseerd zijn expliciet geformuleerd in 'Theoretische-economische beschouwingen over het vraagstuk van vrijheid en gebondenheid in het economisch leven'.²⁴

Het is goed bij de bespreking hiervan eerst terug te grijpen op de wijze van denken van Cobbenhagen. Het is wetenschappelijk gezien beslist onvoldoende om feiten te interpreteren en aan te voeren als bewijsvoering. Dat kan pas als er een logisch sluitende theorie is waaraan zulke feiten kunnen worden getoetst. Deze theorie dient te voldoen aan de eisen van de wijsbegeerte, met name de logica. De economische wetenschap dient ook de dienaar te zijn van de ethica.

De eerste kritiek op de wijze van denken over vrijheid en gebondenheid, met als maatschappelijke uitwerkingen de vrije markt en de centraal geleide economie, is dan ook van logische aard. De be-

²³ Claassen (3) pp. 6 en 9

²⁴ Zie (1) pp. 217-240, pp. 241-258 respectievelijk pp. 259-271

grippen vrijheid en gebondenheid worden dikwijls, maar ten onrechte, behandeld als elkaar uitsluitende entiteiten, als in wijsgerige termen 'contradictoire tegenstellingen'. Dit is volgens Cobbenhagen onjuist want in feite gaat het om 'contraire tegenstellingen', om 'contrasterende uitersten'. Het cruciale verschil bestaat hierin, dat zulke uitersten meng- ofwel tussenvormen mogelijk maken, ja zelfs niet op zich kunnen bestaan. Vrijheid bestaat misschien in hoge mate als er geen doelstelling is, maar al door het nastreven van doelstellingen worden de keuzemogelijkheden beperkt. Dit geldt temeer waar dit moet geschieden in een maatschappelijke omgeving. Binnen het kader van de doelstelling is vrijheid al geen willekeur meer. Er is dus geen absolute vrijheid, zouden wij thans zeggen.

Alleen gebondenheid (centrale leiding en planning) kan op de duur evenmin bestaan omdat door de afwezigheid van een 'economische rekening' (gedoeld wordt op de prijsvorming als vertaler van middelen en behoeften via de concurrentie) zo'n stelsel economisch niet mogelijk is.

De keuze is dan ook niet voor óf vrijheid óf gebondenheid: de werkelijke keuze gaat over een mengvorm, een zelfstandige tussenvorm. Daarin bestaat vrijheid en gebondenheid. Cobbenhagen licht dit nader toe.

Het vrije kapitalisme zonder leiding is logisch onhoudbaar. In een zeer eenvoudige samenleving zou zoiets misschien nog kunnen, maar in een ingewikkelde moderne samenleving is sturing nodig. Een belangrijke reden hiervoor is gelegen in de arbeidsdeling en de verzelfstandiging van economische organen. Ondernemingen willen niet zomaar ten onder gaan als de levenscyclus van hun produkt een einde nadert. Zij zullen trachten wegen te vinden om de destructieve vernieuwing van de markt te omzeilen. Ook is er een veelheid van middelen en doelstellingen. De middelen en de behoeften kunnen veel en snel wijzigen. Dan zouden wilde prijsbewegingen optreden, die het calculeren en het nemen van goede beslissingen frustreren.

In dergelijke situaties zal getracht worden door meer gebondenheid tot beheersing van ontwikkelingen te komen. Maar mede door de ver doorgevoerde arbeidsdeling zijn de belangenverschillen groot. Er is geen eenvoudige, allesoverheersende doelstelling (meer). Dan zal er bijgevolg een leidende macht moeten zijn.

In de beschouwingen over de noodzakelijkheid van de leiding, zeker in gecompliceerde gemeenschappen, grijpt Cobbenhagen terug op Thomas van Aquino. 'Indien een *beperkt en welomschreven* doel, door een *niet uitgebreide groep*, met *gezamenlijk overleg* wordt nagestreefd, dan is dat doel inderdaad alleen reeds voldoende als leidend element'. Maar mede door de arbeidsverdeling zijn er grote belangenverschillen. Er zijn geen eenvoudige allesoverheersende doelen meer. Daarom is leiding al nodig voor de verwezenlijking van het economische welvaartsdoel. Dat geldt nog sterker als het gaat om de 'samenvatting van het economische welvaartsdoel met de andere cultuurdoel-einden in een synthese'.

Ook de hiërarchie der waarden speelt terzake uiteindelijk dus weer een grote rol. 'Zodra de afzonderlijke doeleinden buiten de mens worden geplaatst en elk doel afzonderlijk het object wordt van een bepaalde organisatie...met bewuste uitsluiting van andere deeldoelen, die te zamen het totale, complete menselijke levensdoel uitmaken, dan is de moeilijkheid om afzonderlijke deeldoelen of beter nog om de op een eigen deeldoel gerichte organisaties op elkaar te ordenen tot een evenwichtig en harmonisch geheel zo groot geworden...dat deze de kracht van de meeste mensen ver te boven gaat'. 'Alleen zo, vanuit het hoge gezichtspunt der doeleindsynthese, kan de vraag over vrijheid en gebondenheid volledig worden overzien en beantwoord'.²⁵

Van een vrij marktsysteem kan volgens Cobbenhagen dus geen sprake zijn, alleen al niet op logische theoretische gronden. Na deze constatering mogen de feiten spreken. In de werkelijkheid is er soms volledige mededinging, maar er bestaan even goed monopolies. Wat deze markt vormen betreft protesteert Cobbenhagen tegen de logisch onjuiste gewoonte deze op hun beurt wederom als elkaar uitsluitende mogelijkheden (wit of niet-wit) voor te stellen. Ook hier gaat het in feite om *contraire uitersten*. Dat er tussenvormen zijn blijkt uit de opkomst van de 'gebonden concurrentie'

²⁵ Zie (1) pp. 230 respectievelijk pp. 236

(kartels, trusts, horizontale prijsafspraken). In de economische wetenschap worden deze tussenvormen inmiddels erkend (Cobbenhagen doelt op Chamberlin, Joan Robinson etc.).

Ten aanzien van de marktform gaat het dus evenmin om een of/of keuze tussen vrije mededinging en monopolie: er zijn tussenvormen die als bij een chemische verbinding een nieuwe zelfstandige entiteit vormen. Met andere woorden: er is vrijheid en gebondenheid, de vraag is slechts in welke mate.

Een ander feit dat de onhoudbaarheid van een volledig vrij systeem bevestigt is de opkomst van de sociale wetgeving en van de regulering van de arbeidsmarkt (cao's).

In de confrontatie met de feiten komt uitdrukkelijk ook de vraag aan de orde in hoeverre de bestaande ordening is geslaagd in de synthese van de economische met andere culturele doeleinden. Dit is niet het geval en moet dan ook als een van de oorzaken van de grote problemen waarmee de maatschappij en de economie worstelen worden opgevat. Volgens Cobbenhagen 'heeft de liberale gedachte de reeds bestaande en erkende syntheses vernietigd. Ze heeft alle cultuurgebieden autonoom en onafhankelijk verklaard, gebonden alleen aan eigen wettelijkheden, onafhankelijk van hogere normen. De overheersing dezer gedachte in de opkomst en bloei van het moderne bedrijfsleven heeft belet dat gepoogd werd de synthese te brengen tussen de nieuwe doelorganisaties, die op economisch gebied ontstonden. En terwijl de geest niet op ordening en synthese was ingesteld, verhinderde het materiële succes het inzicht in de catastrofe, die groeien moest uit deze niet bewust geordende opbouw van het bedrijfsleven'.²⁶

Dit alles leidt bij Cobbenhagen tot een centrale stelling:

1. het economisch juiste wordt bereikt door aanpassing aan de concrete, naar tijd en plaats bepaalde omstandigheden;
2. deze aanpassing kan alleen gerealiseerd worden door bewuste ordening.

'De synthese van vrijheid en gebondenheid, waarnaar we in de economische stelsels streven, kan niet gevonden worden in één stelsel, dat in de juiste maat gebondenheid en vrijheid bevat en dan in alle omstandigheden en uniform toepasbaar is, maar moet veeleer gezocht worden in een economische organisatievorm welke toestaat dat de leider naar omstandigheden nu eens meer vrijheid laat, dan weer grotere gebondenheid aanlegt. Zulke aanpassingen mogelijk maken is de echte ordening'.²⁷

Eenzelfde redenering wordt ontvouwd rond het thema van de verantwoordelijkheid. Er dient niet gekozen te worden tussen contraire uitersten van individuele verantwoordelijkheid of centrale gemeenschapsverantwoordelijkheid. Het zijn opnieuw contrasterende uitersten. Daartussen staat het stelsel dat door de onderlinge, maatschappelijke medeverantwoordelijkheid van individuen en gemeenschap gedragen wordt. Op alle fronten met andere woorden verwerpt Cobbenhagen de gangbare discussie waarin ten onrechte een keuze tussen elkaar uitsluitende uitersten wordt gesuggereerd.

De vraag rijst hoe het tussenstelsel eruit zal zien. Het moet de zedelijke beginselen van sociale rechtvaardigheid en sociale liefde (Quadragesimo Anno) erkennen als de leidende beginselen, en het moet economisch mogelijk en doelmatig zijn. Wat ordening, leiding en sturing betreft dient vervolgens het in Quadragesimo Anno geformuleerde subsidiariteitsbeginsel uitgangspunt te zijn. Het leert dat wat het individu kan niet in handen van de gemeenschap moet worden gelegd, en hetgeen door kleinere lichamen van ondergeschikte rang kan worden verricht, niet moet worden overgedragen op grotere van hogere orde. Dit 'allergewichtigste grondbeginsel der sociale

²⁶ (1) pp. 239

²⁷ (1) pp. 219

wijsbegeerte' is uitgebannen in de centraal gebonden economie. Ook daarom is dit stelsel niet aanvaardbaar.

Voor Cobbenhagen impliceert het subsidiariteitsbeginsel toegepast op de economie onder meer dat kleine en middelgrote bedrijven de voorkeur moeten hebben boven het grootbedrijf. Hij voert hiervoor ook argumenten op basis van economische doelmatigheid en sociale motieven aan.

Tegen de achtergrond van het subsidiariteitsbeginsel en de economische doelmatigheid in het licht van de geordende behoeftenbevrediging, moet per bedrijfstak de mogelijke samenstelling van bedrijfstypen geconstrueerd worden. Omdat er dan meerdere mogelijke oplossingen zullen zijn, dient de uiteindelijke keuze bepaald te worden door de eisen van sociale rechtvaardigheid en sociale liefde. 'De beste waarborgen voor de respectering der menselijke persoonlijkheid en voor de handhaving van de verschillende maatschappelijke groepen en standen, die met hun eigen aard en kwaliteiten de maatschappij cultureel verrijken en behoeden voor eenvormigheid bieden nu die economisch doelmatige instellingen, welke de meeste plaats geven aan de zelfstandige kleine en middelgrote bedrijven'.²⁸

Aldus verrijst het beeld van de maatschappelijke ordening, die Cobbenhagen voor ogen heeft. Het is de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie(PBO), het corporatistische ideaal dat terug gaat op de encyclieken. Per sector dienen bedrijfsraden te worden geformeerd, die toezien op de organisatie van en de bedrijvigheid in de sectoren. In de bedrijven zelf dienen vormen van medezeggenschap te worden ontwikkeld. Werknemers en werkgevers dienen in een harmonisch geheel verenigd, in samenwerking en niet als vijanden, de problemen aan te pakken.

De taak van de overheid is beperkt in dit stelsel. Zoals gezegd acht Cobbenhagen 'bewuste leiding nodig, opdat er ordening zij'.²⁹ 'De gezaghebbende leiding dient uit te gaan van de overheid of met publiek gezag beklede organen'. Het gezag ontleen dergelijke organen dus aan de overheid. 'De bewuste leiding kan alleen komen van de overheid, maar via voor deze leiding toegeruste organen' merkt hij even verderop op.³⁰ Hij acht deze organen kennelijk beter berekend voor de ordenende taak dan de overheid zelf. Uiteindelijk, als het stelsel tot volle wasdom is gekomen, fungeert de overheid alleen nog als controleur. 'Maar wie er ook het begin zal maken, op den duur zal de leiding der economische ordening moeten liggen bij de bedrijfsorganen met controle van hogere macht'.³¹

Dit alles wil niet zeggen dat de overheid voorsnog geen belangrijke rol heeft te spelen. Mogelijk heeft Cobbenhagen in de jaren dertig juist met het oog op de onmisbare inbreng van de overheid tot voorzichtigheid gemaand als het om de invoering van de door hem zo vurig bepleite maatschappelijke ordening gaat. In die jaren bestonden er immers in vele kringen weerstanden tegen ordening in het algemeen en de corporatistische gedachte in het bijzonder. Onder andere de ministerpresident Colijn toonde zich allesbehalve een voorstander van zo'n ordening. Het

²⁸ (1) pp. 296

In zijn evaluatie van de corporatieve gedachte onder de Nederlandse katholieken, concludeert B.F. van Waarden dat 'er zo weinig van het corporatief ideaal, zeker in de katholieke versie, terecht is gekomen. Het sloot te weinig aan bij de realiteit van klasses tegenstellingen en schaalvergroting in de industrie. Daar wijzen alle in Nederland ondernomen pogingen op, zoals...de Wet op de PBO. Allen waren nog het meest succesvol in de sector ambacht en kleinbedrijf'. ((4) pp. 61)

²⁹ (1) pp. 269

³⁰ (1) pp. 270

³¹ (1) pp. 239. In zoverre het 'oorspronkelijke' corporatisme een 'democratisch gat' vertoont, zal bij een twijfelende Cobbenhagen de 'democraat' in hem het altijd weer winnen van de 'corporatist', om tegelijkertijd te waarschuwen tegen teveel 'étatisme'

weerhoudt Cobbenhagen er niet van voortdurend zijn idealen te vertolken. Geconfronteerd met de gevaren van verstarring en van beperking van de behoeftevoorziening ten nadele van de consumenten als gevolg van ordening stelt Cobbenhagen: „Men moet erkennen, dat het beginsel van de subsidiariteit, zoals Quadragesimo Anno dit stelt, in de opbouw van de bedrijfsschappen van verschillende grootte en rang aan verscheidene dezer bezwaren tegemoet komt." Hij voegt daar aan toe: „Het zal, geloof ik, zaak zijn de economische doeleinden der bedrijfsschappen niet te ver uit te zetten, hun in de beginne slechts kleine, beperkte doeleinden te stellen en zo geleidelijk op te voeden... voor de grotere doeleinden. Al was het alleen maar om te voorkomen, dat bij een omslag van de conjunctuur de gehele ordeningsgedachte weer verloren gaat, zal de staat juist in het wordingsstadium een zeer belangrijke rol hebben te vervullen en verantwoordelijkheden moeten aandurven en functies moeten aanvaarden, die bij een doorgevoerde ordening in genen dele tot zijn ressort behoren en volgens het subsidiariteitsbeginsel bij het geordende bedrijfsleven zelf thuishoren....Men moet theoretisch althans aanvaarden, dat het bedrijfsleven zich door eigen organen kan regelen. Maar dat deze organen daartoe nu reeds in staat zouden zijn, ik geloof het niet'.³² Hier pleit hij met zoveel woorden voor een voorzichtige start, en wel omdat zoals zal blijken de gewenste maatschappelijke veranderingen niet slechts als louter van organisatorische aard mogen worden opgevat. 'Opdat deze organen hun taak kunnen vervullen, moet gewerkt worden aan de opvoeding ener andere mentaliteit'.³³ 'Naast de zaaier van de natuurlijke, door de rede gedicteerde maatschappelijke gedachten, naast de bouwer van een corporatief gedachte maatschappij moet in zekere zin de geloofsverkondiger schrijden. Niet een tijdelijke noodtoestand is de reden waarom we ordening willen....De diepste reden is dat alleen ordening in staat is te verwezenlijken de synthese der doeleinden'.³⁴ De nieuwe ordening vergt een andere mentaliteit, van hoog tot laag. De opbouw van het nieuwe stelsel en de ombuiging van de mentaliteit moeten hand in hand geschieden.

Men mag gerust stellen dat Cobbenhagen en met hem de toenmalige RK Handelshoogeschool te Tilburg een centrale rol hebben gespeeld in het theoretisch doordenken en presenteren van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Een interessante kwestie is in hoeverre Cobbenhagen ook bij de introductie van dit stelsel in Nederland na de tweede oorlog betrokken is geweest.

Hierover buigt van Zeeland zich in zijn artikel 'De juiste katholieke moraal en ethiek in handel & industrie: hoe de corporatieve gedachte aan de Katholieke Handelshogeschool te Tilburg werd vormgegeven'.³⁵ Direct na de tweede wereldoorlog is Cobbenhagen betrokken bij een poging in de vorm van een experiment om op lokaal niveau zijn ideeën door te voeren. In Tilburg bevond zich het hart van de wollenstoffen industrie in Nederland, bovendien was de stad in hoofdzaak katholiek en als gezegd de zetel van de RK Handelshogeschool. Het experiment slaagt niet echt: de bedrijfsraad voor de textiel stuit uiteindelijk op verzet van de wolfabrikanten die terugdeinzen voor de medezeggenschap van de werknemers. Wel wordt er een Sociaal Economische Raad opgericht, waarin plaatselijke werkgevers en werknemers participeren.

Intussen werd ook landelijk gewerkt aan de invoering van een Wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. De Tilburgse hoogleraar Prof. Dr. F. van der Ven wordt voorzitter van de voorbereidingscommissie. De minister, die het proces leidt is dr. J. van den Brink, bij Cobbenhagen gepromoveerd in Tilburg. De fractievoorzitter van de dragende politieke partij is Prof. Dr. C.P.M. Romme. Hij was eveneens hoogleraar te Tilburg en had zich samen met van der Ven in de

³² (1) pp. 238

³³ (1) pp. 239.

³⁴ (1) pp. 240

³⁵ Zie (14)

jaren voor de oorlog een groot voorstander van de corporatieve ordening getoond. Tenslotte wordt Drs. W.K.N. Schmelzer wat later staatssecretaris, belast met de PBO. Hij genoot zijn opleiding in Tilburg.

Vastgesteld mag worden dat de concrete inbreng van Cobbenhagen bij de feitelijke introductie van de PBO na de tweede wereldoorlog in Nederland beperkt is geweest. Des te groter is de rol van enkele naaste collega's en leerlingen bij de (overigens beperkte) realisering van de door Cobbenhagen verdedigde maatschappijvisie. Een visie waarin de vraag waarom het economisch niet goed ging (de grote depressie) werd geplaatst in het hogere kader waarom het met de mens en de synthese der menselijke doeleinden niet goed ging. Een visie waarin anders gezegd 'gezocht werd naar de organische samenhang tussen de economische en de zedelijke orde'.³⁶

II.B.1: Het vraagstuk van vrijheid en gebondenheid in het economisch leven:

In zijn proefschrift 'De verantwoordelijkheid in de onderneming' presenteert Cobbenhagen een zeker voor zijn tijd vernieuwende visie op de onderneming, met name op de naamloze vennootschap.³⁷ Hij ontwikkelt zijn ideeën vooral in een kritische doordenking van Sombart's 'Der moderne Kapitalismus' en van Schumpeter's ideeën. Voorts is Beysens zijn grote inspirator op het wijsgerig en ethisch vlak.

De centrale gedachte in het proefschrift is dat de moderne onderneming, de NV, moet worden gezien als een economische zelfstandigheid. Dat wil zeggen los is komen te staan van de natuurlijke persoon. Bij bijvoorbeeld eenmansbedrijven is dit niet het geval. Daar zijn de economische functies leiding geven, kapitaal verschaffen en arbeid verrichten in de natuurlijke persoon verenigd.

Het hoofddoel van deze verzelfstandigde onderneming is niet levensonderhoud brengen voor de werknemers, nog winst maken voor de kapitaalschaffers. De winst is er eerst en vooral als prikkel voor het handelen. Daarin onderscheidt de winst zich niet van de oorzaak van al het economisch handelen: het overschot van de output boven de input.

Maar juist de zelfstandigheid van de onderneming impliceert dat zij gericht is op voortbestaan, overleven, ook als individuele deelnemers in die onderneming afhaken. Dat is alleen mogelijk via de winst. Hierdoor ontstaat binnen de moderne onderneming tegelijkertijd een belangentegenstelling tussen de onderneming, de aandeelhouders en de werknemers. De onderneming houdt winst in, reserveert met het oog op het voortbestaan, ten detrimente van het aandelendividend en de lonen.

Maar hoe objectief verdedigbaar dit ook is, de winstdoelstelling is niet de enige. Zij dient ondergeordend te zijn aan het hogere doel van de maatschappelijke behoeftenvoorziening, waar ook deze onderneming haar uiteindelijke rechtvaardiging in vindt. Cobbenhagen's streven te komen tot een samenhangende hiërarchie der waarden is hier weer duidelijk herkenbaar.

De zelfstandige onderneming is dan ook geen privaatrechtelijke maar een (quasi)publiekrechtelijke zaak. Er worden niet alleen privé-belangen gediend, maar er is ook een maatschappelijk doel. Daaruit volgt, aldus Cobbenhagen, dat deze onderneming niet kan worden overgeleverd aan privé-belangen als die van willekeurige aandeelhouders. De ondernemingsleiding bepaalt het beleid en zal daarin met de verschillende belangengroepen rekening moeten houden, maar richt dat beleid op overleven via het maken van winst en het plegen van winstinsthoudingen.

De arbeiders zijn in eerste instantie de uitvoerders van het beleid. Ook de kapitaalverschaffers dienen het beleid niet te bepalen. Het is de ondernemer die voor de bepaling van het beleid de meest aangewezen is. Cobbenhagen verzet zich dan ook tegen de bestaande wetgeving waarin nog van de oude positie van de kapitaalverschaffer als bepalend orgaan wordt uitgegaan. Hij bekritiseert, zoals wij nog zullen zien, ook de standaard economische literatuur uit die dagen, waarin het

³⁶ Smulders (13)

³⁷ (1) pp. 53-142

concept van de niet zelfstandige, persoonsgebonden onderneming domineert. De zelfstandige onderneming vraagt om een aanpassing van de wetgeving en om een heroriëntatie in de theoriebeoefening, met name in de (bedrijfs-)economie.

Hoewel logisch gezien de rol van arbeider of kapitaalverschaffer en ondernemer als verschillende organen binnen de onderneming kunnen worden onderscheiden, mag deze logische onderscheiding niet tot een werkelijke scheiding worden. De totale mens blijft ondeelbaar. Fundamenteel voor de mens is volgens Cobbenhagen het zedelijke gegeven van het dragen van verantwoordelijkheid. Hij voert daarbij de trits zelfverantwoordelijkheid, medeverantwoordelijkheid binnen en medeverantwoordelijkheid buiten de onderneming op. Zelfverantwoordelijkheid is er voor de individuele welvaart van persoon en gezin. Deze is deels overdraagbaar: de onderneming kan voor de individuele welvaart zorgen. Maar de overdracht is nooit volledig. Alleen al hierom is ten aanzien van het ondernemingsbeleid medeweten, medeberaadslagen en controle achteraf noodzakelijk voor de werknemers.

Dit wordt urgenter omdat de mensen binnen de onderneming ook medeverantwoordelijk zijn voor elkaar. Deze medeverantwoordelijkheid is niet overdraagbaar. Zij impliceert in Cobbenhagen's visie onder meer, dat de gevolgen van de depressie in de vorm van minder werk niet moet worden vertaald in ontslag voor enkelingen (afwentelen op een kleine groep), maar dat een algemene verkorting van de werktijd beter is. De zelfstandige onderneming moet het werkloosheidsrisico dragen, geholpen indien nodig door maatschappelijke werkloosheidsvoorzieningen.

Tenslotte is er de medeverantwoordelijkheid in breder maatschappelijk verband. Ook de onderneming is gehouden aan het bredere maatschappelijke doel van de behoeftevoorziening. Raakt dit doel op de achtergrond dan zijn mensen zedelijk verplicht dit te corrigeren. Deze vorm van verantwoordelijkheid kunnen en mogen zij niet overdragen.

Om de beleving van de verantwoordelijkheid mogelijk te maken dienen ook de werknemers zeggenschap te hebben binnen de onderneming. Zij moeten weten wat er in grote lijnen gebeurt, mee kunnen beraadslagen, niet alleen als het gaat over de uitvoering van hun eigen taak (dat is apert duidelijk), maar ook als het over de hoofdlijnen van het beleid gaat. Zij hebben tenslotte recht op controle achteraf. Die controle mag daarbij niet beperkt blijven tot de kwantitatieve resultaten, de rendementscijfers. Het gaat ook om kwalitatieve zaken in het kader van de hogere maatschappelijke en ethische doelstellingen.

Medezeggenschap is niet medebeslissen. De ondernemer is het best geëquipeerd voor het nemen van beslissingen (inzicht, informatie, risico's durven nemen en overzien). Daarnaast zou medebeslissen al gauw neerkomen op de meerderheid der stemmen. Maar een meerderheid voor een besluit impliceert niet dat het om het meest gerechtvaardigde besluit gaat.

Cobbenhagen breekt vervolgens de staf over 'sfinxachtige uitspraken' van ondernemers en 'raadsels der jaarverslagen'. Hier acht hij ondernemers aan het woord die niet voldoende door-drongen zijn van het publieke karakter van de onderneming.

In het kader van de zelfstandige onderneming gaat Cobbenhagen ook in op de betekenis van het ondernemersrisico en het onderscheid tussen dit risico en het risico van de arbeiders en natuurlijk van de kapitaalverschaffers. Hij zoekt aansluiting bij de geschriften daarover van Knight. Terecht heeft deze er op gewezen dat van een volledige specialisatie van de ondernemer op het dragen van risico geen sprake is. Van de resultaten van de onderneming dragen alle organen in de onderneming de gevolgen. Volledige garanties tegen slechte resultaten zijn niet te geven. De logische konsekwentie hiervan is opnieuw, dat al degenen die de onzekerheid meedragen, ook in die mate dienen mee te delen in de leiding en controle.³⁸ Knight evenwel beperkt dit bijna traditiegetrouw toch weer tot de groep kapitaalverschaffers, sluit de arbeiders hiervan uit. Ook Knight verstaat de betekenis van de zelfstandige onderneming dus niet. Hij moet worden gerekend tot diegenen die in de moderne onderneming niets anders zien dan een individualistische contractsverhouding tussen

³⁸ (1) pp. 101

de eigenaars van het primaire ondernemingskapitaal en een in dienst genomen bestuurder en dito arbeiders: een privaatrechtelijke affaire dus. Bij Knight blijven de kapitaaleigenaren de eigenaren en de aangewezen risicodragers en dus de ondernemers. Het ondernemingsrisico wordt gereduceerd tot het kapitaalrisico. Juist die opvatting is wat Cobbenhagen betreft achterhaald.

Voor Cobbenhagen heeft het verantwoordelijkheidsbeginsel grote gevolgen voor de risicobeperking binnen de onderneming. Er werd al op gewezen dat de werknemer doorgaans het risico van ontslag, meer algemeen van een slechte gang van zaken, niet kan dragen. Het is de kapitaalverschaffer, op wie dit risico overgedragen dient te worden, of als dit niet meer kan de gemeenschap. De risico's van blijvende inkomensderving als gevolg van ziekte, ongeval, invaliditeit en ouderdom, dienen op basis van het principe van de zelfverantwoordelijkheid allereerst door de arbeiders zelf te worden gedragen. Maar waar de mogelijkheden daartoe te kort schieten dient de onderneming ook dit over te nemen (door eigen fondsvorming of particuliere verzekering of door premiebetaling aan door de staat in het leven geroepen instellingen). Gedeeltelijk kunnen de lasten bij de werknemer in rekening worden gebracht (premies betalen of een uitkering lager dan het loon). Dat strookt met de zelfverantwoordelijkheid. Maar gedeeltelijk worden ze overgedragen op de kapitaalverschaffer. Een van zijn oudleerlingen heeft onlangs in een door de oorlog zeer verlate dissertatie aan de KUB de hier neergezette gedachtenlijnen inzake de risicobeperking binnen de onderneming verder uitgewerkt.³⁹

Omdat de verantwoordelijkheid van de werknemers binnen de onderneming onvoldoende tot uitdrukking is gekomen, de positie der arbeiders in de afzonderlijke onderneming meestal niet beantwoordt aan de plaats welke hun als orgaan toekomt, is in het totaal der ondernemingen de plaats van de arbeidsorganisatie zo belangrijk geworden. Toen de arbeiders, aldus Cobbenhagen, bij de groei van de moderne onderneming in het organisme niet de plaats werd gegeven, die hun in het geheel toekwam, hebben zij het gevoel van organische eenheid met de onderneming verloren en hebben zij bij elkaar aansluiting gezocht. 'Dat verschijnsel heeft niet enkel de klassetegenstelling in de hand gewerkt - 't heeft immers wat in de onderneming tot een integreerende eenheid verenigd is, in horizontale lijnen, die door het totaal der ondernemingen lopen, naast elkaar geplaatst - maar ook aan de arbeiders op deze wijze een macht gegeven op de ontwikkeling van de productie, die een grote verantwoordelijkheid in zich sluit'.⁴⁰

De thans in grote lijnen geschetste gedachtengang in Cobbenhagen's proefschrift blijkt de basis te zijn voor zijn latere geschriften. Met Smulders menen wij dat in de latere publicaties de in het proefschrift getrokken lijnen niet meer worden verlaten, maar verduidelijkt en aangevuld.⁴¹ Hoewel Cobbenhagen zich in de dissertatie richt op de onderneming is het betoog bovendien niet puur bedrijfseconomisch. De onderneming wordt immers geplaatst in het brede maatschappelijke, sociale en zedelijke kader, waarbinnen zaken als verantwoordelijkheid een fundamentele plaats innemen. Daarom legt de dissertatie ook de basis voor de latere artikelen over de maatschappelijke orde. In wezen begint Cobbenhagen met het plaatsen van de onderneming in de door hem bepleite maatschappelijke orde. In die zin manifesteert hij zich in eerste instantie deels als meer bedrijfseconomisch georiënteerd. Maar de logische onderscheiding mag wederom niet worden opgevat als een werkelijke scheiding. Zijn visie op de maatschappelijke ordening en in het verlengde ervan op de wetenschaps- en economiebeoefening is ook in zijn proefschrift de dragende gedachte.

II.B.2: Het verband tussen inkomenstheorie en prijstheorie

³⁹ Zie Hes (8)

⁴⁰ (1) pp. 121

⁴¹ Zie (13)

In zijn al genoemde dies-rede 'Over grondslagen en motieven van het economisch handelen' verwijst Cobbenhagen naar een vroegere dies-rede met 'Theoretische beschouwingen over het verband tussen inkomenstheorie en prijstheorie'.⁴² Daarbij wijst hij op de fout die de zogeheten 'homo oeconomicus'-theoretici maken indien zij het economisch motief vereenzelvigen met het economisch principe ofwel de vereenzelving van 'finis operantis' en 'finis operis' van het economisch handelen. De fout in hun inkomenstheorie is, dat deze alle inkomens opvat 'als marktprijzen voor economische prestaties en daarbij vergeet, dat naast deze generieke gelijkheid de prestaties van leiding, arbeid, kapitaal en grond de haar eigen specifieke verschillen hebben, die bij de verklaring der inkomensverdeling niet mogen worden verwaarloosd'. Het variabele deel, dat ligt bij de variabele motieven van het economisch handelen wordt dan immers verwaarloosd: „Eucken heeft terecht gewaarschuwd tegen het misbruik, dat in de theoretische economie van de generaliserende abstractie is gemaakt: zij is immers, hoe waardevol als hulpmiddel ook, toch een miskennis van het specifiek onderscheidende, indien men haar zonder zorgvuldige beperking hanteert.”⁴³

II.B.3: Beschouwingen over de prijs

In meerdere publicaties is Cobbenhagen ingegaan op de problematiek van de prijsvorming. Daarin zoekt hij naar wegen om de leerstellingen van de Oostenrijkse School recht te doen en tegelijkertijd de tekortkomingen die hieraan naar zijn mening kleefden te ondervangen. De desbetreffende beschouwingen mogen illustratief worden genoemd voor zijn werk. In zijn kritiek spelen wetenschapstheoretische overwegingen en meer exclusief economische analyses namelijk beide een rol.

De Oostenrijkers (Menger, Von Böhm Bawerk) brengen een scheiding tot stand tussen wat is en wat hoort te zijn. De prijsvorming kan in hun optiek afdoende worden verklaard met behulp van de preferenties van de economische subjecten. Cobbenhagen onderkent de waarde hiervan. Zijn grote probleem is dat de Oostenrijkers geen heil meer zien in nader onderzoek van de vraag of deze prijzen ook rechtvaardig zijn. Zij brengen een onderscheid aan tussen wat is en wat hoort te zijn in de termen van Cobbenhagen, en verklaren de laatste kwestie althans voor wat betreft de economische wetenschap buiten de orde. Dit strookt niet met de wetenschapsopvatting van Cobbenhagen. Voor hem hoort de normatieve (sociaal-ethische) wetenschap wel degelijk tot het terrein van de rede. Het bannen van de normatieve vraag uit de economie is dan ook niet een louter methodologische kwestie, zoals de Oostenrijkers willen doen voorkomen. Het raakt de kern van de visie op de wetenschap en op de maatschappij. De economie mag geen puur positivistische wetenschap worden.⁴⁴

Cobbenhagen wenst dan ook het klassieke vraagstuk van de natuurlijke, rechtvaardige prijs, in het voetspoor van de neo-thomistische scholastieke traditie, maar ook van de fysiocraat Adam Smith e.a., niet te verlaten, al streeft hij naar integratie met de Oostenrijkers. De evenwichtsprijstheorie mist deze zedelijke dimensie, verklaart wat is, maar ontwijkt de vraag of dat ook zo zou moeten of horen te zijn.

Cobbenhagen laat er geen enkele twijfel over bestaan. De gerechte prijs, de rechtvaardige

⁴² (1) pp. 343-364

⁴³Een van de commentatoren gaf een aardig voorbeeld van de hedendaagse aktualiteit van Eucken's waarschuwing door te verwijzen naar de *geringe* (werk)migratie vanuit de Centraal-Europese landen richting Duitsland. Zou namelijk motief en principe van loonmaximalisatie samenvallen dan zouden de centraal-europeaanen 'en masse' naar het herenigde Duitsland vertrekken

⁴⁴ Zie ook Smulders (12)

inkomensverdeling, vormt het kernprobleem. Zijn betoog kan als volgt worden weergegeven.⁴⁵ Bij gegeven produktie-middelen, produktie-technieken en consumenten-voorkeuren, hangt het van de verhoudingen tussen opbrengstprijzen en faktor Prijzen af welke technische produktierichtingen in welke omvang tevens economisch doorgevoerd kunnen worden opdat zij waarde-overschotten beloven. Er zijn nu verschillende prijzenstelsels, elk met hun eigen verhoudingen tussen opbrengstprijzen en kostprijzen, denkbaar die ook economisch mogelijk zijn. Het is de taak van de economische leiding (ondernemingsleiding en overheid) om uit de verschillende prijzenstelsels die de economische mogelijkheden representeren dát prijzenstelsel te kiezen welke tot een zo goed mogelijke algemene behoeftenbevrediging leidt. Concreet kan dit worden vertaald in het bereiken van de rechtvaardige inkomensverdeling, zijnde de vervulling van het 'naaste doel' met inachtneming van de noodzakelijke inpassing en ordening van dit naaste doel in het geheel der culturele doeleinden (de vervulling van het verdere doel). Met name de overheid heeft hier een taak. Hoewel Cobbenhagen dit niet nader uitwerkt, met name niet aangeeft welke instrumenten de overheid hiertoe ten dienste staan, zal hij aan het volgende hebben gedacht. In de eerste plaats kan de overheid, al dan niet in overleg met het georganiseerde bedrijfsleven, met het oog op de inkomensverdeling ingrijpen in de structuur van de (faktor-)prijzen. Voor wat de faktorprijzen betreft valt hier te denken aan een wettelijk minimum-loon, eventueel in combinatie met een maximum-loon. Ook de mate waarin de lonen ten opzichte van de prijzen (dus reëel) kunnen worden verhoogd, aan de orde in de jaarlijkse loononderhandelingen, kan hier worden genoemd. Hier zijn het in de huidige arbeidsverhoudingen vooral de vakbonden en de werkgeversorganisaties die, rekening houdend met de economische mogelijkheden van bedrijven en bedrijfstakken, aan de op zich gerechtvaardigde wens tot verbetering van de levensstandaard der werknemers concrete inhoud moeten geven. In de tweede plaats, nu wat de instrumenten met betrekking tot de prijzen betreft, kan genoemd worden het prijsbeleid en het mededingingsbeleid (het toezicht op de vorming van kartels en op economische machtsconcentraties). Belangrijk in dit verband is ook het door kwaliteits- en prijsvergelijking doorzichter maken van de markten voor consumptieve goederen en diensten door consumentenorganisaties. Tenslotte kan, met als richtsnoer sociale en culturele normen, de overheid door middel van prijverlagende subsidies en kostprijsverhogende belastingen het verbruik en de produktie van bepaalde goederen stimuleren respectievelijk afremmen. Men denke hierbij aan heffingen op goederen en diensten die schadelijk zijn voor het milieu of voor de gezondheid. Daarnaast aan subsidiëring van deelname aan cultuuruitingen.

Samenvattend in Cobbenhagen's woorden: de rechtvaardige prijs kan via de economische wettelijkheden tot stand komen mits zich dit afspeelt binnen het kader van de door de hiërarchie der waarden bepaalde, juiste maatschappelijke orde.

Wat opvalt aan deze uitspraak is het hoge abstractie-niveau. De formulering geeft geen (grijpbare) toetsmomenten op grond waarvan de juiste prijs kan worden bepaald. Meerdere schrijvers wijzen erop dat het gedachtengoed van Cobbenhagen om uitwerking en concretisering vraagt.

Dat Cobbenhagen dit niet zelf ter hand heeft genomen, kan waarschijnlijk als volgt worden verklaard. Hij heeft er, niet ten onrechte, herhaalde malen op gewezen dat de concretisering van deze sociale waarden sterk afhangt van plaats en tijd. Concretisering zijn niet voor eens en altijd te geven. Elke tijd vraagt om zijn eigen invulling van het sociale waardebegrip. Vandaar ook zijn aandacht voor 'organen', 'instituten' en alertheid op wat men heden ten dage met een ruime interpretatie van het begrip 'internalisering' aanduidt.

III: Cobbenhagen's beïnvloeding door respectievelijk invloed op de economische theorie en de politieke praktijk.

Uit het voorafgaande en uit de geschriften van Cobbenhagen zelf wordt duidelijk dat vooral Beysens (filosoof uit de school van Thomas van Aquino) en Spann Cobbenhagen's inzichten in het

⁴⁵Zie ook *Economic Thought in The Netherlands* (7) pp. 195-196 en 198

wezenlijke van de economische verschijnselen hebben beïnvloed, met name op de terreinen van de methode respectievelijk de prijstheorie. Met de opvatting dat de economie een zelfstandig wetenschapsgebied heeft, wel te onderscheiden van dat van de ethiek, stond Cobbenhagen in de traditie van de school van zijn leermeester F. de Vries, maar was hij ook in overeenstemming met de encycliek 'Quadragesimo Anno' en de scholastische opvattingen, die eveneens de zelfstandigheid van de economische wetenschap onderstreepten. Ook met betrekking tot de maatschappelijk-economische organisatievorm knoopte hij aan bij genoemde encycliek en de auteur (ervan) O. von Nell-Breuning. Cobbenhagen stond een mengvorm voor tussen zelfverantwoordelijkheid en gemeenschapsverantwoordelijkheid, die stelde op het solidarisme, het subsidiariteitsbeginsel en het corporatisme van H. Pesch.

De periode van academische economiebeoefening in Nederland op katholieke grondslag begint volgens Smulders in 1927, het jaar van de oprichting van de Rooms Katholieke Handelshoogeschool te Tilburg.⁴⁶ Dat is vooral te danken aan Cobbenhagen, een van de belangrijkste oprichters van en een van de eerste full-time docenten aan deze katholieke instelling.⁴⁷ 'Onder de katholieke economen van die tijd is er geen die zozeer het gezicht heeft bepaald van de economiebeoefening op katholieke grondslag als Prof.Dr. M.J.H. Cobbenhagen. Hierom en om de grote invloed die hij op de vorming van jonge katholieke economen heeft gehad, lijkt het gewettigd het onderzoek naar de eigen aard van de wetenschapsbeoefening door katholieke economen in genoemde periode⁴⁸ met name te baseren op de wetenschappelijke publikaties van Cobbenhagen'.

De directe invloed van Cobbenhagen op het economisch beleid is moeilijk te meten, aldus Smulders⁴⁹. Wanneer men als maatstaf het aantal publikaties van hem over praktische beleidsvraagstukken neemt, lijkt deze directe invloed bescheiden te zijn geweest.

Toch heeft het gedachtegoed van Cobbenhagen niet alleen vele jaren het onderwijs aan de KUB bepaald, maar heeft ook indirecte invloed gehad op de maatschappelijke en economische ordening van Nederland na de tweede wereldoorlog. Wat de Nederlandse volkshuishouding aan elementen van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie heeft opgenomen, is in belangrijke mate door Cobbenhagen's geschriften voorbereid. Via de Tilburgse collega-hoogleraren F. van der Ven en C.P.M. Romme en de oud-leerlingen J. van den Brink en W.K.N. Schmelzer zijn Cobbenhagen's corporatistische ideeën ongetwijfeld doorgesijpeld naar het Haagse politieke centrum. Voor het overige heeft Cobbenhagen zich weinig beziggehouden met het toepassen van de economische theorie op praktische vraagstukken. Dat hebben zijn twee hierna nog te noemen hoogleraar-opvolgers alsnog gedaan. Daarnaast noemt Smulders Cobbenhagen's collega A.H.M. Albrechts op het gebied van maatschappelijk-economische organisatievormen alswel, opnieuw, zijn promovendus J.R.M. van de Brink met betrekking tot problemen aangaande werkgelegenheid en de maatschappelijk-economische organisatievorm.

Volgens Smulders is de generalistische of, beter misschien, universalistische lijn van Cobbenhagen's denken na zijn dood langzaam maar zeker op de achtergrond geraakt ten gunste van zowel een meer specialistische benadering als van een meer technisch-calculerende (kwantitatieve) invalshoek van de economische deelaspecten. De lijn in de ontwikkeling van de economie, in de zin van

⁴⁶Een samenvattend overzicht van de ontwikkeling van de academische economiebeoefening in Nederland is te vinden bij Duyverman (6), Van Daal/Heertje eds. (7) en Schoorl (11)

⁴⁷ Smulders (12) pp. 247 en 280

⁴⁸ Bedoeld wordt de periode 1927 tot ca. 1950. Smulders (12) pp. 247

⁴⁹ Zie Smulders (12) en (13)

de wijsgerig-kwalitatieve beschouwingwijze à la Cobbenhagen, welke erop gericht was het wezen van de economische betrekkingen te doorgronden, werd afgebroken. Naast de twee hiervoor genoemde oorzaken noemt Smulders Cobbenhagen's werkwijze, die een filosofische begaafdheid en geschooldheid veronderstelt waarover slechts weinig economen lijken te beschikken.

Een andere oorzaak is die van een onvermijdelijke vaagheid bij zijn economisch-politieke voorstellen, die echter ook bij zijn collega's als Veraart, De Vries, Lieftinck en Tinbergen te bespeuren is, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de door Mulder⁵⁰ weergegeven mening 'dat de economische problemen van de jaren '30 van een dergelijke orde van grootte waren, zo structureel waren ook dat er behoefte was aan een geheel nieuw instrument van economische politiek: het instrument der ordening. Probleem daarbij is dat geen van hen duidelijk aangaf wat onder ordening verstaan diende te worden'.

Hoewel Cobbenhagen zich nooit direkt met de politiek heeft bemoeid, zijn veel van zijn ideeën, zoals gezegd, via anderen, m.n. oud-studenten, doorgedrongen tot de politiek.

Zijn opvolging als hoogleraar in de algemene leer en geschiedenis van de economie door P.P. van Berkum én D.B.J. Schouten betekende eveneens dat op belangrijke elementen uit Cobbenhagen's werk werd voortgebouwd. Van Berkum is in tal van geschriften ingegaan op ordeningsvraagstukken, met name op de concrete inrichting van een overlegeconomie. Bij Schouten is er veel aandacht voor eenzijdige machtsposities van vakbonden, respectievelijk werkgevers, die het bereiken van belangrijke sociaal-economische doelstellingen in de weg staan.⁵¹ Laatstgenoemde maakte langer dan wie ook (1956-1992) deel uit van de Sociaal Economische Raad. 'Dat gaf hem de inspiratie om steeds opnieuw zijn macro-economische opvattingen te stellen tegenover heersende modes in de wetenschap, of tegen een al te enge roloppvatting van de sociale belangenorganisaties'.⁵² Ook hier is Cobbenhagen's indirecte invloed op de Nederlandse sociaal-economische gedachtenvorming aanwezig, weliswaar via de zich als wetenschap- en maatschappij-kritisch opstellende oud-leerling Schouten .

IV: Eindconclusies

Zoals gezegd heeft Cobbenhagen in zijn blauwdruk van 1926 voor het studieprogramma van de Roomsche Katholieke Handelshoogeschool te Tilburg en vooral in zijn proefschrift van 1927 over 'De verantwoordelijkheid in de onderneming' de basis gelegd voor zijn latere (politiek-) economische denkbeelden, in het bijzonder die over de maatschappelijke orde.

Cobbenhagen probeerde om het specifieke karakter van de economische wetenschap duidelijk te maken. De economie kent wel wetmatigheden, maar deze zijn niet puur van mechanische aard. Daarmee bestaat er een marge voor (ethische) normativiteit. De inhoudelijke invulling ervan door de mensen (en de democratisch gekozen regering) is plaats- en tijd-gebonden. Hij benadrukte het belang van de institutionele benadering van de economie. Cobbenhagen was democraat; de democratisch gekozen regering heeft altijd het laatste woord, maar dat mocht niet leiden tot 'étatisme'.

Tot aan zijn dood in 1954 heeft hij twee in het oog springende hoofdstellingen steeds weer opnieuw trachten te verduidelijken, aan te vullen en/of nader te onderbouwen. Deze twee hoofdgedachten worden hier opnieuw samengevat als:

⁵⁰ Mulder (7) pp. 173-174

⁵¹ Claassen (3) pp. 8

⁵² Quenè, Th. in (9) pp. 7

1. De economische praktijk is maakbaar en doel van de economische theorie. Het normatieve is daarom onmisbaar;
2. De combinatie van het 'economisch juiste' en het 'ethisch verantwoorde' wordt bereikt door aanpassing aan de concrete, naar tijd en plaats bepaalde omstandigheden. Deze aanpassing kan alleen gerealiseerd worden door bewuste ordening.

In 1980 acht Smulders veel van datgene wat Cobbenhagen met betrekking tot de economische orde geschreven heeft, nog actueler dan voorheen voor de individuele standpuntbepaling bij orderingsdebatten.⁵³ Maar ook het belang ervan voor het begrijpen van de gang van zaken in de jaren negentig is duidelijk. Men denke bijvoorbeeld aan de re-unificatie van de beide Duitslanden, het ineensstorten van de Sovjet-Unie en de liberaliseringsgolf in China.

Ondanks het feit dat vooral Cobbenhagen's ethische denkbeelden ondergesneeuwd zijn geraakt, zijn wij het met Claassen⁵⁴ eens dat deze opnieuw van groot nut kunnen zijn voor het voeden van de recent oplevende belangstelling voor bedrijfsethiek, niet in het minst bij het bedrijfsleven zelf. Ook kunnen zij van grote betekenis zijn voor verschillende actuele maatschappelijke vraagstukken. Te denken valt bijvoorbeeld aan de (internationale) orderingsaspecten van het (zich versnellende) globaliseringsproces, in het bijzonder met betrekking tot het te voeren werkgelegenheids- en milieubeleid of aan de perikelen rond de sociale zekerheid en meer in het algemeen: de problematiek van de verzorgingsstaat.

Bij al deze vraagstukken spelen onderwerpen als verantwoordelijkheid en solidariteit een hoofdrol. Ook daarover heeft de econoom Cobbenhagen jarenlang nagedacht en geschreven. Zijn wijsgerig-kwalitatief getinte economische oeuvre kan heden ten dage, 'ondanks de soms wat ouderwets aandoende toon' nog een inspiratiebron zijn voor het moderne (mondiale) sociaal-economische denken. Inderdaad, 'het denkklimaat en de tijdsgeest zijn weliswaar definitief veranderd', zullen bovendien steeds vaker en sneller veranderen dan in Cobbenhagen's tijd, 'maar de achterliggende waarden blijven hun geldigheid behouden'.⁵⁵ In deze zin kan de in dit artikel gestelde beginvraag: „Zijn Cobbenhagen's ideeën opnieuw actueel?” met een volmondig 'Ja' worden beantwoord.

Geraadpleegde Literatuur

- (1) (1957) *De econoom Cobbenhagen; Economische geschriften van Prof.Dr. M.J.H. Cobbenhagen*, (H.A. Kaag, P.P. van Berkum, D.B.J. Schouten eds.), Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1957.
- (2) Bornewasser, H. (1978), *Katholieke Hogeschool Tilburg deel I. 1927-1954; Economie-Ethiek-Maatschappij*, Amboboeken, Baarn.
- (3) Claassen, M.G.M. (1992), *Cobbenhagen: business-ethics avant-la-lettre*, Centrum voor Wetenschap en Levensbeschouwing, Herziene 2e druk, december 1992, KUB, Tilburg, pp 1-22.
- (4) (1980) *Corporatisme In Nederland; Belangengroepen en democratie* (H.J.G. Verhallen, R. Fernhout, P.E. Visser eds.), Samson reeks Arbeidsverhoudingen, Alphen a/d Rijn/Brussel.
- (5) Dullaart, M.H.J. (1984), *Regeling of vrijheid - Nederlands economisch denken tussen de wereldoorlogen* (Regulation or freedom - Dutch economic thought in the interwar period), PhD

⁵³ Smulders (12) pp. 280

⁵⁴Claassen (3) pp. 2

⁵⁵Claassen (3) pp. 17-18

Erasmus University.

(6) Duyverman, J.P. (1978), Feiten en feitjes - betreffend de groei van de economische wetenschap in Nederland -, *De Economist* 126, NR. 1, 1978, pp 1-36.

(7) (1992) *Economic Thought in The Netherlands 1650-1950*, (Van Daal J. and Heertje A. eds.), Aldershot, UK.

(8) Hes, G. (1994), *Risico als economisch fenomeen; speurtocht naar de plaats van het risico in de economische literatuur en praktijk in de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog*, PhD Tilburg University Press.

(9) (1992) *In overleg; Afscheid van Prof.Dr. D.B.J. Schouten als kroonlid van de Ser*, Sociaal Economische Raad, Den Haag, maart 1992.

(10) Mulder, A.M. (1994), *Denken over beleid; De Nederlandse economische politiek in het interbellum*, PhD Erasmus Universiteit, Rotterdam.

(11) Schoorl, Evert (1989), *The Institutionalization of Political Economy: The Case of the Netherlands*, Research Memorandum nr. 341, December 1989, Faculty of Economics, University of Groningen.

(12) Smulders, A.A.J. (1980), *Economie en geloof, bijdrage in De identiteit van katholieke wetenschapsmensen*, Publikatie van het Katholiek Studiecentrum, Amboboeken, Baarn, pp 241-284.

(13) Smulders, A.A.J. (1987), *Cobbenhagen en de waardevrijheidsdiscussie*, bijdrage in Van liberalisten tot instrumentalisten; Anderhalve eeuw economisch denken in Nederland, (Onder redactie van Prof.Dr. A.J. Vermaat, Prof.Dr. J.J. Klant, Prof.Drs. J.R. Zuidema), H.E. Stenfert Kroese B.V., Leiden/Antwerpen, pp 183-204.

(14) van Zeeland, T. (1993), De juiste katholieke moraal en ethiek in handel & industrie, *Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, jrg. 11, nr. 3, Tilburg.

Appendix

Cobbenhagen's Bibliografie

Er is geprobeerd de uitgebreide algemene bibliografie in "De economist Cobbenhagen" (1) aan te vullen respectievelijk te reduceren tot een overwegend economisch getinte bibliografie!

1922

Economie-beoefening onder de Katholieken - De Tijd, Augustus 1922.

1924

Boekbespreking: J.V.L.M. Verbiest en A.B.A. van Ketel: Bankbalansen - Maandblad voor het Boekhouden, jrg. 30, 1923/24, No. 360, Augustus, blz. 284-285.

1925

Persoonlijke verantwoordelijkheid en beperkte aansprakelijkheid - De Naamloze Vennootschap, jrg. 4, No. 9, 15 December 1925, blz. 266-267.

1926

De moderne ondernemer en zijn positie in Onderneming en Maatschappij - Maandblad voor het Boekhouden, jaargang 32, 1925/26, blz. 179-181.

Betekenis van de psychologie in het moderne bedrijfsleven I, II - Maandblad voor het Boekhouden, jrg. 32, 1925/26, No. 380, April, blz. 192-195; No. 382, Juni, blz. 282-283.

De problemen van de Bedrijfshuishoudkunde en hun verhouding tot de Economie en tot elkaar - Handelswetenschappen, April 1926, blz. 8-14.

Ethische problemen in de moderne onderneming - De Naamloze Vennootschap, jrg. 5, 15 Juli 1926, No. 4, 97-99.

Programma Bedrijfshuishoudkunde voor examen M.O.-Boekhouden - Maandblad voor het Boekhouden, Febr. 1926, blz. 194-195.

Programma Economie voor examen M.O. Boekhouden - Maandblad voor het Boekhouden, Maart 1926, blz. 182. (Ongesigneerd)

Boekbespreking: M. van Overeem: Organisatie en Techniek van de Handel, Deel I - Maandblad voor het Boekhouden, jrg. 33, 1926/27, No. 385, September 1926, blz. 43-45.

1927

De verantwoordelijkheid in de onderneming - Roermond Romen, 1927, 103 blz. (Proefschrift Rotterdam; promotor Prof.Mr. F. de Vries)

Waar toe een Handelshogeschool? - Tilburg, R.K. Handels-Hoogeschool, 1927.

De accountant ten opzichte van de moderne onderneming - De Bedrijfseconoom, jrg. 5, No. 4, 30 Nov. 1927, blz. 109-110.

De Katholieke Handelshoogeschool I, II - De Maasbode, 2 en 3 februari 1927.

Bijdrage bij opening K.H.H.S. - De Tilburgse Courant, 7 October 1927.

Programma organisatie en techniek van de Handel voor examen Boekhouden M.O. - Maandblad voor het Boekhouden, Februari 1926/27, blz. 239-240.

1928

Beschouwingen naar aanleiding van M. van Overeem: Het financiewezen van de Onderneming, Deel I, 3^e dr., 1928 - Maandblad voor het Boekhouden, jrg. 35, 1928/29, No. 412, December, blz. 101-107.

Het Handels-Hooger-Onderwijs - De Maasbode, 1 Juni 1928, (Nenijtonummer).

Boekbespreking: Dr. Tobi: De uitschakeling van de groothandel in industrieele productie - Maandblad Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, November 1928, blz. 158-159.

Boekbespreking: Ir. van de Ven: Tijdstudiën in het middenbedrijf - De Maasbode, Augustus 1928.

Boekbespreking: O. Hafmans: Inleiding tot het Boekhouden - De Maasbode, Augustus 1928.

1929

De reserve-vorming en haar betekenis voor kapitaalvorming en kapitaaldistributie - De Naamloze Vennootschap, jrg. 8, 15 Mei 1929, No. 2, blz. 37-40. (Zie ook: (69))

Huldigings-artikel van Prof. Volmer bij Eeredoctoraat - De Maasbode, Februari 1929.

1930

Het Nederlandsche Handels-Hooger-Onderwijs - 'Het handelonderwijs in Nederland', Deventer, Bond van Gemeenten, vereenigingen en stichtingen, die inrichtingen tot het geven van handelonderwijs in stand houden, 1930, blz. 76-86.

Bedrijf en Wijsbegeerte - Industrieele Gids, jrg. 14, No. 1, Augustus 1930, blz. 2-5.

Beschouwingen naar aanleiding van: Dr. F. Schmidt: Die organische Tageswertbilanz (3. durchges. und erw. Aufl. 1929) - Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, 7 juli 1930, blz. 97-103.

Huldigings-artikel bij benoeming van Prof. Mr. F. de Vries, lid Kon. Academie v. Wetenschappen - De Maasbode, 9 mei 1930.

Handels-Hooger-Onderwijs en nationale nijverheid - De Tijd, 12 October 1930, Industrie-nummer.

Verweer tegen beschuldigingen van 'Het Huisgezin' over samenstelling examencommissie - De Tijd, 23 Juni 1930.

Artikel over Prof. Weve, Rector Magnificus - De Maasbode, De Tijd, De Gelderlander, 30 Juni 1930.

Boekbespreking: G. Knop: Het Goederen-, geld- en kapitaalverkeer - Maandblad Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, September 1930, blz. 123-124.

1931

De reclame als object van wetenschappelijke studie - De Reclame, Januari 1931, blz. 11-13.

De betekenis van de Tilburgsche Handelshoogeschool voor Industrieel Brabant - De Maasbode, September 1931.

1932

Bedrijfs-economische studiën; een verzameling herdrukken van redevoeringen, referaten en artikelen van J.G. de Jongh, dr. J.G.Ch. Volmer, Th. Limperg Jr., dr. N.J. Polak, dr. M.J.H. Cobbenhagen en dr.ir. J. Goudriaan Jr., Haarlem, 1932, de Erven F. Bohn N.V.

De Bedrijfshuishouding als wetenschappelijk studievak; haar object en grondbegrippen. s'Gravenhage, Delwel, 1932, 24 blz. - Overgenomen uit: Maandblad voor het Boekhouden, jrg. 38, 1931/32, No. 450, Februari, blz. 121-129.

De culturele betekenis van het onderwijs op economischen en socialen grondslag - Tijdschrift van het Nationaal Bureau voor Onderwijs op Economischen Grondslag, jrg. 3, 15 November 1932, blz. 438-452. Landdag-nummer.

Boekbespreking: van Mr.Dr. H.W.C. Bordewijk: *Theoretische Historische Inleiding tot de Economie* - De Maasbode, 27 Juli 1932.

1933

Economische wetmatigheid, economische mogelijkheid en zedelijke eischen - De Economist, jrg. 82, 1933, afl. 1, 3-19.

Theoretische beschouwingen over het verband tusschen Inkomstentheorie en Prijsentheorie - Zesde Jaarboek der R.K. Handelshoogeschool, 1932/33, blz. 69-91. (Rede uitgesproken bij de herdenking van de 5de verjaardag der R.K. Handelshogeschool te Tilburg 7 Maart 1933, Bergmans, 1933, 26 blz.)

Preadviezen over de vragen: Leidt het streven naar arbeidsbesparing in het huidige productieproces tot een duurzame of een tijdelijke vermeerdering van de werkloosheid? zoo ja, is het dan binnen het kader van de huidige economische orde mogelijk en wenselijk, om dit gevolg te voorkomen? (door M.J.H. Cobbenhagen, T. van de Waerden en C.J.P. Zaalberg), s'-Gravenhage - Vereniging voor de staat-huishoudkunde en de statistiek, 1933, blz. 1-34.

Opmerkingen over de naam van het vak (Bedrijfsleer, Bedrijfshuishoudkunde, Ondernemingshuishoudkunde) - Van Boekhouden tot Bedrijfsleer; een bundel opstellen ter gelegenheid van zijn vijf en twintig-jarig hoogleraarschap door oudstudenten aangeboden aan Prof.Dr. J.G.C. Volmer, Wassenaar, Delwel, 1933, blz. 93-106.

Verslag van de lotgevallen der Katholieke Economische Hogeschool gedurende het studiejaar 1932/33, uitgebracht bij de overdracht van het Rectoraat op 18 September 1933 - Jaarboek der Katholieke Economische Hogeschool, 1932/33, Tilburg, 1933, blz. 92-106.

De studie aan de R.K. Handelshoogeschool - 4e Jaarboekje van het Tilburgsch Studentencorps 'St. Olof', 1933/34, blz. 43-57, verder in de opvolgende jaarboekjes van het Tilburgsch Studentencorps 'St. Olof' (1934/35-1939/40); nadien in afzonderlijke brochure uitgegeven door het Tilburgsch Studentencorps.

1934

Solidarisme en sociaal-economische ordening - 5de Jaarboekje uitgegeven door het Tilburgsch Studentencorps 'Sint Olof', 1934/35, blz. 7-32.

Duurzame economisch herstel, alleen mogelijk door ordening in productie en handel - (Met een

voorwoord van D. Beaufort). Utrecht, R.K. Werklieden Verbond in Nederland, (1934), 32 blz.

Rationalisatie en werkloosheid, Tilburg, Triborgh, 1934, 34 blz.

Roomsch-Katholieke Handelshoogeschool, Hoogeschool voor Economische en Sociale wetenschappen, Tilburg - Student worden; een beroep van de unie van Roomsch-Katholieke studentenverenigingen in Nederland op den arbituriënt van vandaag, 1934, blz. 16-20.

1935

Het vraagstuk van de werktijdverkorting - Utrecht, R.K. Werkliedenverbond in Nederland 1935, 28 blz.

Prof.Dr. J.A. Veraart als economist - Roeping, jrg. 13, No. 7, April 1935, blz. 425-445.

In memoriam Prof.Dr. J.G.Ch. Volmer - Tijdschrift van het Nationaal Bureau voor Onderwijs op economische grondslag, 15 Mei 1935, blz. 189-193.

De oorlog uit economisch gezichtspunt - Viking, 8 Juni 1935, (Vredesnummer), blz. 10-11.

Economische problemen van een nieuwe tijd - Viking, Juli 1935, (Hogeschooldagnummer).

Beschouwingen over de prijs I - Economie, jrg. 1, afl. 1, October 1935, blz. 23-30.

Het examen in de algemene onderwijsleer - Tijdschrift van het Nationaal Bureau voor Onderwijs op Economische Grondslag, 15 October 1935, blz. 326-327.

De ondernemingsfiguur in de theoretische economie - Economie, November 1935, jrg. 1, afl. 2, blz. 78-85.

Beschouwingen over de prijs II - Economie, jrg. 1, af. 3, December 1935, blz. 142-149.

Het fundament der ordening - Bouwen en Streven, jrg. 16, 1935, blz. 103-112.

1936

De economische probleemstelling in het socialisme, Utrecht - R.K. Werkliedenverbond in Nederland, 1936, 23 blz.

Grondslagen voor een sociaal-economische reconstructie van Nederland - 's-Gravenhage, ten Hagen, 1936, 35 blz. (Preadvies voor de Juridische afdeling der Katholieke Wetenschappelijke Vereniging)

Repliek op de gedachtenwisseling over het ontwerp 11 Januari 1936: De sociaal-economische reconstructie van Nederland - Annalen van de Vereniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland, jrg. XXVIII, 1936, afl. II, blz. 154-160.

Volkshuishouding of wereldhuishouding? - Economie, jrg. 1, afl. 6, Maart 1936, blz. 281-289.

Beschouwingen over de prijs III - Economie, jrg. 1, afl. 7, April 1936, blz. 338-346.

Beschouwingen over de prijs IV - Economie, jrg. 1, afl. 10, Juli 1936, blz. 505-516.

De economische oorzaken van de moderne werkloosheid - Verslagboek 12e Limburgsche Sociale Studieweek, Heerlen, Limburgsch Dagblad, 1936, blz. 37-64.

Beschouwingen over de prijs V - Economie, jrg. 1, afl. 12, September 1936, blz. 613-622.

Theoretisch-economische beschouwingen over het vraagstuk van vrijheid en gebondenheid in het Economische leven - Economie, jrg. 2, afl. 1, October 1936, blz. 19-33.

Boekbespreking: Dr. F.A. Weve, O.P.: Het algemeen welzijn - Economie, jrg. 2, afl. 2, November 1936, blz. 95-100.

1937

De verdeling van het maatschappelijk inkomen. Probleemstelling en grondslagen der verdelingsleer - Utrecht, R.K. Werkliedenverbond in Nederland, (1937), 24 blz.

De wijsgerige achtergrond der economische Toerekeningsleer - Studia Catholica, jrg. 13, IV-V, blz. 299 (51)-317 (71), (Beysensnummer).

Nieuwere stromingen van realisme in de theoretische Economie - Tijdschrift van het Nationaal Bureau voor Onderwijs op Economische Grondslag, 15 November 1937, blz. 400-414.

De economische mengvorm of tussenvorm - Economie, jrg. 2, afl. 6, Maart 1937, blz. 288-301.

Techniek en cultuur - Economie, jrg. 2, afl. 9, Juni 1937, blz. 427-442.

Productie en verdeling - Economie, jrg. 2, afl. 12, September 1937, blz. 577-584.

Het verdelingsvraagstuk in de economische Theorie - Economie, jrg. 3, afl. 1, October 1937, blz. 23-34.

Wettelijke regeling van het economisch Hoger Onderwijs - Viking, 30 Januari 1937.

Sociale rechtvaardigheid en sociale liefde bij de hantering van het prijzenstelsel - Viking, Soc. nummer, 20 Maart 1937, blz. 14-16.

1938

Enkele beschouwingen over samenhang en evenwicht in het Economisch leven - Economie, jrg. 3, afl. 6, Maart 1938, blz. 270-295, Elfde Jaarboek der Katholieke Economische Hoogeschool, 1937/38, Tilburg, 1938, blz. 61-84.

Enkele gedachten over het kapitalisme - Economie, jrg. 3, afl. 11, Augustus 1938, blz. 561-571.

Gevaarlijke ontwikkelingstendenties der moderne onderneming: een economisch en sociologisch probleem - Economie, jrg. 3, afl. 12, September 1938, blz. 614-621.

Economische karaktertrekken der geordende maatschappij I-II - Economie, jrg. 4, afl. 1, October 1938, blz. 1-6; jrg. 4, afl. 2, November 1938, blz. 53-60.

Katholicisme in actie op economisch gebied - Verslagboek der 14e Limburgsche Sociale Week te Rolduc, Heerlen, Limburgs Dagblad, 1938, blz. 53-73.

25 jaren zelfstandig Economisch Hoger Onderwijs in Nederland - Economisch-Statistische Berichten, jrg. 23, 2 November 1938, blz. 822-823. (Zie ook: (184))

1939

Het tempo en de tempoverschillen in het economische leven - Economie, jrg. 4, afl. 4, Januari 1939, blz. 149-157.

Bij de honderdste geboortedag van N.G. Pierson - Economie jrg. 4, afl. 5, Februari 1939, blz. 197-207.

Enkele opmerkingen over het vraagstuk van de verhouding tussen groot- en kleinbedrijf in de detailhandel - Economie, jrg. 4, afl. 9, Juni 1939, blz. 401-408.

Duurzaam economisch herstel alleen mogelijk door ordening in productie en handel - Economie, jrg. 4, afl. 11 en 12, Augustus/September 1939, blz. 539-564.

Beginsel en gemeenschap - Economie, jrg. 5, afl. 1, blz. 1-15, October 1939.

Over enige nieuwe economische literatuur I - Economie, jrg. 5, afl. 3, December 1939, blz. 113-122.

Het tegenwoordige productieproces - Mercurius, Juli/Augustus 1939, blz. 201-202, 209-211, 217-219.

1940

Synthese in de economie - Economie, jrg. 5, afl. 5, Februari 1940, blz. 213-227.

Over enige nieuwe economische literatuur II - Economie, jrg. 5, afl. 4, Januari 1940, blz. 165-173.

Over enige nieuwe economische literatuur III - Economie jrg. 5, afl. 8, Mei 1940, blz. 394-401.

Over enige nieuwe economische literatuur IV - Economie, jrg. 5, afl. 10, Juli 1940, blz. 504-516.

Over Nieuwe Opvattingen in de Theoretische Economie - Annalen van de Vereniging tot Bevordering van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland; De Economist, 32 (1).

In de barning der tijden - Economie, jrg. 5, afl. 9, Juni 1940, blz. 433-440.

De traditie in het economisch leven - Economie, jrg. 5, afl. 10, Juli 1940, blz. 489-496.

Over nieuwere opvattingen in de theoretische economie - Annalen der Katholieke Wetenschappelijke Vereniging, jrg. 32, afl.1, blz. 86-112; Economie, jrg. 5, afl. 12, September 1940, blz. 593-614.

Persoonlijke verantwoordelijkheid en beperkte aansprakelijkheid - Economie, jrg. 5, afl. 11,

Augustus 1940, blz. 537-548.

In memoriam, Doctor H.W.E. Moller - Tijdschrift van het Nationaal Bureau voor Onderwijs op Economische Grondslag. 15 December 1940, blz. 375-376.

Gedachten over wetenschap, waarheid en leven - 4de Jaarboek van de T.A.E.K. Tilburg, Gianotten, 1940, blz. 7-15.

Boekbespreking: Dr. C.A. Verrijn Stuart: De Wetenschap der Volkshuishoudkunde en de Grondslagen der Volkshuishouding (4e herz. dr. 1939) - *Economie*, jrg. 5, afl. 1, October 1940, blz. 46-48.

1941

De prijs, instrument of regulator? - *Economie*, jrg. 6, afl. 4, Januari 1941, blz. 149-157.

De rechtvaardige of gerechte prijs - *Economie*, jrg. 6, afl. 6, Maart 1941, blz. 249-258.

Over enige nieuwe economische literatuur V - *Economie*, jrg. 6, afl. 11/12, Augustus/ September 1941, blz. 497-514.

Streven naar behoeftendekking en streven naar winst - *Economie*, jrg. 7, afl. 2/3, November/December 1941, blz. 52-69.

Over waarheid, wetenschap en leven - *Roeping*, Maart 1941, blz. 313-335.

De economisch-sociologische richting in de doctorale studie - *Viking*, 4 October 1941, blz. 13-15.

1942

Synthese - *Economie*, jrg. 7, afl. 4, Januari 1942, blz. 121-124.

De beperking der aansprakelijkheid - *Gedachtenwisseling over aansprakelijkheidsbeperking in de Naamloze Vennootschap, 's-Gravenhage, Ten Hagen, Vereniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder katholieken in Nederland*, 1942, blz. 179-190.

1943

De Tilburgsche Hoogeschoolgemeenschap - *Verzamelde opstellen en voordrachten over Wetenschapsbeoefening, Economisch Hoger Onderwijs en Academische Levensstijl*, Tilburg, Bergmans, 1945, 138 blz.

De economische orde - *Economie*, jrg. 8, afl. 11/12, Augustus/September 1943, blz. 393-421.

Prof.Mr. F. de Vries 25 Hoogleraar - *Economie*, jrg. 8, afl. 9/10, Juni/Juli 1943.

Lijnen in het economisch denken - *Economie*, jrg. 9, afl. 1/2, October/November 1943, blz. 20-34.

1944

De Vries als theoretisch economist - *Economische Opstellen aangeboden aan Prof.Mr. F. de Vries*

door een aantal van zijn oud-leerlingen ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum als hoogleraar in de Economie, op 14 juni 1943, Haarlem, Erven Bohn, 1944, blz. 9-19.

1945

Over grondslagen en motieven van het economisch handelen. Tilburg, Bergmans, 1945, 29 blz.

Een centraal probleem van de sociaal-economische vernieuwing - Economie, jrg. 1, afl. 1, blz. 1-8, October 1945.

De academicus in het bedrijfsleven - Rede gehouden op 17e dies van St. Olof, Februari 1945.

1946

Academische studie en levensstijl; rede dies St. Laurentius, Rotterdam. Jaarboek St. Laurentius, 1946.

1947

Tussen natuur en geesteswetenschappen - Weerspiegelde Gedachten; opstellen aangeboden aan prof.dr. N.J. Polak bij zijn 25-jarig ambtsjubileum als hoogleraar aan de Nederlandsche Economische Hogeschool 1922 - 17 Januari - 1947. Haarlem, Erven Bohn N.V., blz. 33-37.

Aan Dr. H.A. Poels - Economie, jrg. 12, afl. 2, November 1947, blz. 53-57.

De jongste ontwikkeling der economische wetenschap - De Maasbode, 21 November 1947.

1948

Gezag en medezeggenschap in de onderneming - Verslagboek 17e Limburgse Sociale Studieweek te Rolduc, 1948, blz. 83-98.

In memoriam Dr. N.J. Polak - Economie, jrg. 12, afl. 11, Augustus 1948, blz. 517-519.

Herdenking van Dr. H.A. Poels - Economie, jrg. 12, afl. 12, September 1948, blz. 560-562.

De wettelijke regeling van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie - Economie, jrg. 12, afl. 12, September 1948, blz. 557-560. (Rede gehouden op de economische en sociale studiedagen aan de Katholieke Economische Hogeschool)

1950

Een nieuw ondernemersbeeld in wording - *Waarvoor wij staan* - De Katholieke Werkgever in het midden van de 20e eeuw, 's-Gravenhage, Algemene Katholieke Werkgeversvereniging, 1950, blz. 123-153.

25 jaren Maandblad voor de Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde; Jubileumbundel uitgegeven ter gelegenheid van het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, waarin opgenomen: *Beschouwingen naar aanleiding van Dr. Schmidt: 'Die organische Tageswertbilanz'* Purmerend, 1950, dl. I, blz. 246-261.

Prof.Dr. J.A. Veraart 40 jaar doctor - Binnenhof, 28 April 1950.

1951

De levensstijl van een Katholieke academicus in de studentenjaren en in zijn beroep - Viking, jrg. 18, 1951, No. 1, 17 Augustus, blz. 1-2.

1952

Vijf en twintig jaren Katholiek Economisch Hoger Onderwijs - Economie, jrg. 17, afl. 2/3, Nov./Dec. 1952, blz. 63-72.

1953

Rede van de Promotor bij verlening van het Doctoraat Honoris Causa in de economische wetenschappen aan Prof.Mr. F. de Vries in de openbare zitting van de Senaat van de Katholieke Economische Hogeschool van 21 November 1953 - Economie, jrg. 18, afl. 2, November 1953, blz. 43-49.

1954

De denkvorm der economische wetenschap - Economie, jrg. 18, Mei 1954, afl. 3, blz. 334-349.

De Tilburgse Hogeschoolgemeenschap - Verzamelde opstellen en voordrachten over wetenschapsbeoefening, economisch hoger onderwijs en academische levensstijl, Tilburg, 1954.